

Mapping and Analysis of Global Research Trends on Strategizing: A Bibliometric Approach

Ayoub Mohammadian ^{1*}

Ali Heidari ²

Mohammad Ali Shahhoseini ³

Mehdi Abdi ⁴

1. Associate Prof., Department of Information Technology Management, Faculty of Technology and Industrial Management, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: mohammadian@ut.ac.ir (**Corresponding author**)
2. Associate Prof., Department of Strategy and Business Policy-Making, Faculty of Business Management, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: ahaidari@ut.ac.ir
3. Prof., Department of Strategy and Business Policy-Making, Faculty of Business Management, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: shahhoseini@ut.ac.ir
4. Ph.D. Candidate in strategic management, Department of Strategy and Business Policy-Making, Faculty of Business Management, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: MehdiAbdi@ut.ac.ir

Receive:

.././....

Acceptance:

.././....

Purpose: Over the past decades, the notion of strategizing has attracted growing scholarly attention as a distinctive approach within strategic management. In contrast to traditional perspectives that portray strategy primarily as a rational, top-down planning process orchestrated by senior executives, the strategy-as-practice (SaP) perspective emphasizes that strategy is not a static plan but continuously enacted through the everyday practices, discourses, and interactions of multiple actors both inside and outside the organizations. This perspective shifts the analytical focus from strategy as an outcome to strategizing as an ongoing process of activities. While the literature on strategizing has expanded considerably, most contributions remain qualitative and fragmented, leaving a limited understanding of the broader thematic dynamics and emerging directions of the field. Addressing this gap, the present study employs a bibliometric approach to systematically map the global research on strategizing published between 1990 and 2024. It aims to provide a comprehensive overview of the domain, identify influential scholars, and reveal thematic clusters and trends shaping the future of strategizing research.

Methodology: The analysis draws on bibliometric techniques using data extracted from the Scopus database for the period 1990–2024. A total of 3176 documents were analyzed across multiple dimensions, including author productivity, citation impact, temporal evolution, geographical distribution, co-occurrence of keywords, trend topic dynamics, and thematic mapping. Descriptive analysis was applied to examine the temporal evolution of publications, the most cited authors, the most influential documents in the field, and the geographical distribution of contributions. Science mapping techniques, including keyword co-occurrence analysis conducted with VOSviewer, were employed to identify conceptual clusters and thematic communities. Trend topic analysis using Biblioshiny was performed to capture the temporal dynamics of key themes. Furthermore, a thematic map was generated to position research themes within four categories—motor, basic, niche, and emerging—based on their centrality and density in the field.

Findings: The results reveal a steady growth in strategizing research since the mid-1990s, with a marked acceleration after 2010. Particularly since 2015, the field has expanded into new areas such as openness, innovation, sustainability, and digital transformation, reflecting its increasing breadth and interdisciplinarity. Influential scholars identified include Jarzabkowski,

Whittington, and Vaara, while the United States, Germany, the United Kingdom, and Canada stand out as the leading countries in terms of research output. The keyword co-occurrence analysis revealed eight major thematic clusters: (1) Strategic interaction and evolution, (2) Dimensions of strategizing, (3) Theoretical foundations and strategy-as-practice theory, (4) Openness, (5) Innovation and business model, (6) Digital transformation and technological capabilities, (7) Strategy process, and (8) Sustainability. These clusters highlight the intellectual diversity of the field, bridging sociological, interpretive, and technological perspectives. Trend analysis confirmed a clear thematic transition. In earlier phases, the literature was dominated by constructs such as “strategy process,” “capabilities,” and “strategy practices”. In the past decade, however, research has increasingly turned toward themes such as “open strategy,” “digital transformation,” “sustainability,” and “artificial intelligence.” This shift underscores the adaptive nature of strategizing, which mirrors the growing complexity of the socio-technical and environmental contexts in which strategy unfolds. The thematic map offered further insights. Strategy-as-practice and strategizing emerged as motor themes—both conceptually mature and central to the field. Sustainability and innovation appeared as basic themes, central but still requiring deeper theoretical elaboration. Topics such as blockchain, value creation and collaboration were classified as niche and specialized, whereas artificial intelligence, open strategy and strategic interaction surfaced as emerging themes, not yet fully integrated but holding strong potential for future development.

Conclusion: Overall, the findings indicate that strategizing research has matured into a consolidated academic domain, yet one that is undergoing profound transformation. The growing prominence of themes such as sustainability, open strategy, digital transformation, and artificial intelligence suggests that strategizing is increasingly expanding beyond the organizational level to encompass wider business ecosystems. This development marks a paradigmatic shift from intra-organizational strategizing to ecosystem-level strategizing, in which diverse actors—firms, policymakers, consumers, and technology providers—jointly co-create strategic outcomes. This study contributes to the literature by presenting one of the first systematic bibliometric analysis dedicated exclusively to strategizing. It consolidates a fragmented body of research into a coherent knowledge map, highlights influential works and contributors, and identifies conceptual gaps that warrant further exploration. For practitioners, the findings underscore the urgency of adopting open, digitally enabled, and sustainability-oriented approaches to strategizing. Scholars highlight promising research avenues, particularly in understanding strategizing at the ecosystem level, integrating digital technologies into strategic practices, and embedding sustainability imperatives into strategizing processes.

Keywords: Bibliometric, Strategizing, Strategy as Practice (SaP), Thematic map, Co-occurrence

نگاشت و تحلیل روند جهانی پژوهش ها در حوزه «استراتژی پردازی»: رویکرد کتاب سنجی

چکیده

هدف: در سالیان اخیر، مفهوم استراتژی پردازی به عنوان یکی از عناصر کلیدی در مدیریت استراتژیک مطرح شده است، به طوری که تمرکز پژوهش ها از محصول نهایی استراتژی به چگونگی شکل گیری و پدیدار شدن آن معطوف شده است. این پژوهش با هدف تحلیل کتاب سنجی پژوهش های جهانی در حوزه استراتژی پردازی طی دوره زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ میلادی انجام شده است تا روند تحول زمانی، شبکه هم‌رخدادی واژگان و نقشه موضوعی این حوزه را شفاف سازد.

روش شناسی: پژوهش حاضر، مطالعه ای توصیفی-تحلیلی است که با رویکرد کتاب سنجی انجام شده است. روش گردآوری داده ها اسنادی بوده و جامعه پژوهش شامل ۳۱۷۶ مدرک نمایه شده در پایگاه اسکوپوس است. برای تحلیل داده ها، از چهار تحلیل رایج در پژوهش های کتاب سنجی شامل تحلیل توصیفی، تحلیل شبکه، تحلیل روند موضوعی و نقشه برداری موضوعی استفاده شده است. تحلیل ها با استفاده از نرم افزارهای ووس و بیلیوشاینی، انجام شده است.

یافته ها: حوزه استراتژی پردازی از اواسط دهه ۱۹۹۰ روندی تدریجی اما مستمر در رشد تولیدات علمی داشته و در دهه گذشته تا به امروز، شتاب بیشتری یافته است. نویسندگانی چون جاززا کوفسکی، ویتینگتون و وارا در مرکزیت علمی این حوزه قرار دارند و کشورهای آمریکا، آلمان، انگلستان و کانادا بیشترین سهم در تولید دانش را داشته اند. در تحلیل هم‌رخدادی واژگان، ۱۵ خوشه موضوعی و ۸ مضمون اصلی شناسایی شد و تحلیل روندهای زمانی، جابه جایی تمرکز پژوهش ها از مفاهیم بنیادی به موضوعات نوظهوری همچون «تحول دیجیتال» و «پایداری» را نشان داد.

نتیجه گیری: یافته های پژوهش نشان داد که رویکرد استراتژی پردازی از چارچوب های سنتی سازمان محور فراتر رفته و به سطح اکوسیستم های پویا و فناورانه رسیده است. این تحول، بیانگر تکامل مفهومی حوزه استراتژی پردازی و ضرورت بازاندیشی در چارچوب ها و روش های مطالعه کنش های استراتژیک در سطح اکوسیستم های کسب و کار است. پژوهش حاضر با ارائه نقشه ای جامع از بدنه دانش موجود، لزوم تلفیق بینش های فناورانه، اجتماعی و زیست محیطی در آینده پژوهش های استراتژی پردازی و طراحی پژوهش های نوآورانه را شفاف می سازد.

واژگان کلیدی: کتاب سنجی، استراتژی پردازی، استراتژی به عنوان عمل، نقشه موضوعی، هم‌رخدادی

۱. دانشیار، گروه مدیریت فناوری اطلاعات، دانشکده مدیریت صنعتی و فناوری، دانشکده گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ایمیل: mohamadian@ut.ac.ir (نویسنده مسئول)
۲. دانشیار، گروه استراتژی و سیاست گذاری کسب و کار، دانشکده مدیریت کسب و کار، دانشکده گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ایمیل: aheidary@ut.ac.ir
۳. استاد، گروه استراتژی و سیاست گذاری کسب و کار، دانشکده مدیریت کسب و کار، دانشکده گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ایمیل: shahhoseini@ut.ac.ir
۴. دانشجوی دکتری مدیریت استراتژیک، گروه استراتژی و سیاست گذاری کسب و کار، دانشکده مدیریت کسب و کار، دانشکده گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. ایمیل: MehdiAbdi@ut.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

در دو دهه اخیر، مفهوم «استراتژی‌پردازی» به عنوان رویکردی نوین و پویا در مدیریت استراتژیک، جایگاهی برجسته در ادبیات بین‌المللی یافته است (Jarzabkowski et al., 2025). برخلاف نگرش‌های سنتی که استراتژی را محصول یک فرایند خطی، منطقی و متمرکز بر تصمیم‌گیری مدیران ارشد می‌دانند (Mintzberg & Waters, 1985)، مکتب فکری «استراتژی به عنوان عمل» بر این ایده تأکید دارد که استراتژی در دل کنش‌ها، رویه‌ها و تعاملات روزمره شکل می‌گیرد و نه صرفاً در جلسات برنامه‌ریزی استراتژیک (Seidl et al., 2024). در این چارچوب فکری، مطالعه فرایند استراتژی‌پردازی به معنای بررسی چگونگی شکل‌گیری، تحقق و تطبیق استراتژی در تعامل میان کنشگران، ابزارها و زمینه‌های سازمانی و محیطی است (Vaara & Whittington, 2012; Whittington, 2003). این تغییر نگاه به استراتژی در میان پژوهشگران مدیریت استراتژیک، از اوایل دهه ۲۰۰۰، موج گسترده‌ای از پژوهش‌های تجربی و نظری را در پی داشته است که به مطالعه جزئیات اقدامات، رویه‌ها، تعاملات و بسترهای اجتماعی - سازمانی مؤثر بر استراتژی پرداخته‌اند (Jarzabkowski et al., 2025; Jarzabkowski et al., 2022; Kohtamäki et al., 2022).

ریشه‌های این تغییر نگرش به استراتژی و شکل‌گیری آن، به انتقادات دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ بازمی‌گردد؛ زمانی که پژوهشگرانی چون پراهالد و بتیس (Prahald & Bettis, 1986) و مینتزبرگ (Mintzberg & Waters, 1985) بر پویایی، ماهیت غیرخطی و زمینه‌مندی استراتژی تأکید می‌کردند. اما نقطه عطف اصلی این جریان را می‌توان در آثار ویتینگتون (Whittington, 2006, 2003, 1996) مشاهده کرد که با معرفی سه عنصر «کنشگران»، «اعمال استراتژیک» و «رویه‌ها»، چارچوبی مفهومی برای درک استراتژی به عنوان عمل ارائه داد (Bencherki et al., 2021). به دنبال مقاله تأثیرگذار ویتینگتون، پژوهشگرانی همچون جاززاکوفسکی و همکاران (Jarzabkowski et al., 2007) اهمیت زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و فناورانه را در شکل‌گیری فعالیت‌های استراتژیک برجسته کردند و با مطالعات میدانی، شواهدی از نقش تعاملات، قدرت و ساختارهای اجتماعی در شکل‌گیری استراتژی ارائه دادند (Brown & Thompson, 2013). با گسترش این جریان نظری، پژوهشگران متعددی به مطالعه گسترده‌تر «چگونگی انجام شدن استراتژی» پرداختند که این موضوع علاوه بر تثبیت جایگاه این مکتب فکری در میان پژوهشگران، سبب گسترش چشمگیر مرزهای این حوزه از دانش مدیریت استراتژیک گردید (Bolland, 2020; Jarzabkowski et al., 2022).

مرور ادبیات استراتژی‌پردازی نشان می‌دهد که به دلیل اشتیاق پژوهشگران به این حوزه از دانش مدیریت استراتژیک و رشد چشمگیر تعداد پژوهش‌ها، شاهد تنوع روزافزون موضوعات و گسترش دامنه پژوهش‌ها در این حوزه هستیم (Kohtamäki et al., 2022). این موضوع سبب شده است که حوزه استراتژی‌پردازی با نوعی تکثر مفهومی مواجه شود (Li & Jarzabkowski, 2025). اکنون موضوعات پژوهشی مورد توجه پژوهشگران این حوزه، از مباحث بنیادین مانند «معنابخشی» و «کنش‌های استراتژیک» تا موضوعات نوظهور همچون «تحول دیجیتال»، «پایداری»، «هوش مصنوعی» و «تغییرات اقلیمی» را در بر می‌گیرد. این گسترش افق‌ها، اگرچه غنای نظری مناسبی ایجاد کرده است، اما باعث پراکندگی و فقدان بهره‌مندی از یک نقشه جامع برای درک ارتباط میان حوزه‌های مختلف شده است. در چنین شرایطی، ضرورت دارد که با استفاده از رویکردهای نظام‌مند، نقشه‌ای از بدنه دانش ترسیم شود (هدایت‌فر و محمدیان، ۱۴۰۳)، تا مسیرهای ارتباطی، روند تحول زمانی، شکاف‌ها و مضامین کلیدی حوزه مورد بررسی شفاف گردد (رمضانی و همکاران، ۱۳۹۳).

مطالعه کتاب‌سنجی^۱ ابزار قدرتمندی برای پاسخ به این نیاز پژوهشی فراهم می‌کند (Aria & Cuccurullo, 2017). رویکرد کتاب‌سنجی با تحلیل کمی روند پژوهش‌ها، هم‌رخدادی واژگان و تبیین خوشه‌های موضوعی، نه تنها روند تحول یک حوزه را آشکار می‌سازد (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰)، بلکه امکان شناسایی بازیگران کلیدی، جریان‌های فکری مسلط و موضوعات نوظهور

¹ Strategizing

² Strategy as Practice (SAP)

³ Practitioners

⁴ Praxis

⁵ Practices

⁶ Bibliometrics

را فراهم می‌کند (Donthu et al., 2021). مزیت مهم این روش این است که یافته‌های پژوهش بر مبنای داده‌های واقعی و فراگیر بنا می‌شوند (احمدی و عصاره، ۱۳۹۶). بنابراین، می‌توانند مورد استفاده پژوهشگران، مدیران و سیاست‌گذاران قرار گیرند و مبنای تصمیم‌گیری علمی، سیاست‌گذاری پژوهشی و برنامه‌ریزی بلندمدت در سطوح دانشگاهی و صنعتی باشند (زندى روان و همکاران، ۱۳۹۵).

اما مرور نظام‌مند پژوهش‌های پیشین در حوزه استراتژی‌پردازی نشان می‌دهد که تاکنون مطالعه‌ای جامع که به‌طور خاص بر کتاب‌سنجی حوزه استراتژی‌پردازی متمرکز باشد، انجام نشده است. حتی پژوهش‌هایی مانند پژوهش کوتماکی و همکاران (Kohtamäki et al., 2022) که با هدف مرور و نظام‌مند کردن مبنای نظری مکتب استراتژی به‌عنوان عمل انجام شده است، صرفاً به شناسایی شش جریان فکری اصلی شامل عمل‌محوری، معنابخشی، گفت‌وگو، اجتماعی-مادی، نهادی و فرایندی^۶ پرداخته و تمرکز مستقلی بر مفهوم استراتژی‌پردازی نداشته است. این امر ناشی از آن است که استراتژی‌پردازی نه یکی از مبنای نظری مکتب استراتژی به‌عنوان عمل، بلکه تجسم عملی و پدیداری آن در عرصه کنش‌های واقعی است (Whittington, 2006). هرچند مفاهیم استراتژی به‌عنوان عمل و استراتژی‌پردازی در بسیاری از پژوهش‌ها به‌صورت مترادف به‌کار می‌روند، اما از نظر مفهومی و کارکردی، تفاوتی بنیادین میان آنها وجود دارد (Bolland, 2020; Jarzabkowski et al., 2007; Whittington, 2006). استراتژی به‌عنوان عمل چارچوبی نظری برای فهم چگونگی انجام استراتژی در عمل است و بر مبنای نظری مؤثر بر مطالعه استراتژی در میدان عمل تمرکز دارد، در حالی که استراتژی‌پردازی خود فرایند تحقق و انجام استراتژی در بستر واقعی سازمان است (Jarzabkowski et al., 2007)؛ مجموعه‌ای از کنش‌ها، تصمیم‌ها و تعاملات روزمره که استراتژی را به واقعیت تبدیل می‌کنند (Johnson et al., 2003). پذیرش و تمرکز بر این تمایز مفهومی، ضرورت بررسی مستقل و دقیق استراتژی‌پردازی را برجسته می‌کند و همین مسئله مبنای اصلی پژوهش حاضر است که با بهره‌گیری از رویکرد کتاب‌سنجی، به تبیین روند تحول و خوشه‌های مفهومی این حوزه می‌پردازد. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف پاسخگویی به این خال پژوهشی به تحلیل روند پژوهش‌های جهانی در حوزه استراتژی‌پردازی طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ می‌پردازد و دغدغه اصلی آن پاسخگویی به این پرسش است که: **بر اساس تحلیل کتاب‌سنجی داده‌های پایگاه استنادی اسکوپوس، موضوعات اصلی و خوشه‌های مفهومی حوزه استراتژی‌پردازی کدام‌اند و روند تحول آنها چگونه است؟**

پرسش‌های پژوهش:

پژوهش حاضر بر اساس هدف اصلی خود، به پرسش‌های ذیل پاسخ می‌دهد:

۱. روند انتشار پژوهش‌های منتشر شده در حوزه استراتژی‌پردازی چگونه است؟
۲. پژوهشگران، کشورها و مقالات تأثیرگذار در تولید علم استراتژی‌پردازی کدام‌اند؟
۳. شبکه هم‌رخدادی واژگان در حوزه استراتژی‌پردازی چگونه است؟
۴. روند تحول موضوعات مورد توجه در حوزه استراتژی‌پردازی چگونه است؟
۵. در نقشه موضوعی حوزه استراتژی‌پردازی، موضوعات محرک، تخصصی، بنیادین و نوظهور کدام‌اند؟

چارچوب نظری

استراتژی‌پردازی

یکی از مهم‌ترین مفاهیم در حوزه مدیریت استراتژیک که در دو دهه اخیر توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است، مفهوم

¹ Praxis

² Sensemaking

³ Discursive

⁴ Sociomaterial

⁵ Institutional

⁶ Process

⁷ Scopus

«استراتژی‌پردازی» است (Bolland, 2020; Jarzabkowski et al., 2025). برخلاف رویکردهای سنتی به استراتژی که آن را محتوایی از پیش برنامه‌ریزی شده می‌دانستند (Bromiley & Rau, 2014; Whittington, 2006)، استراتژی‌پردازی بر فرایندهای پویا، کنش‌های عملی و تعاملات اجتماعی میان کنشگران استراتژیک در حین شکل‌گیری استراتژی تمرکز می‌کند (Chia & Holt, 2006; Jarzabkowski & Paul Spee, 2009; Whittington, 2003). استراتژی‌پردازی در ادبیات مدیریت استراتژیک به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها، رویه‌ها، تعاملات و کنش‌هایی اطلاق می‌شود که افراد و گروه‌های مختلف در محیط سازمان برای شکل‌دهی، تحقق و تطبیق اهداف استراتژیک انجام می‌دهند (Bolland, 2020; Johnson et al., 2003). ویتینگتون (Whittington, 2006) استراتژی‌پردازی را به عنوان «مجموعه‌ای از اعمال و کنش‌های اجتماعی که استراتژی در جریان آنها ساخته و بازآفرینی می‌شود» تعریف می‌کند. به بیان دیگر، استراتژی‌پردازی فرایندی است که از رهگذر آن، استراتژی در دل اعمال و رفتارهای واقعی کنشگران سازمانی معنا می‌یابد (Chia & MacKay, 2007; Jarzabkowski et al., 2007). این دیدگاه بر نقش حیاتی بازیگران انسانی، ابزارها، رویه‌ها و زمینه‌های اجتماعی در شکل‌گیری و تطبیق استراتژی‌ها تأکید دارد و استراتژی را بیش از آنکه یک «طرح» بنامد، یک «کنش اجتماعی» می‌داند که در بستر زمان و مکان، پدیدار می‌شود (Bencherki et al., 2021; Chia & Holt, 2006; Seidl et al., 2024).

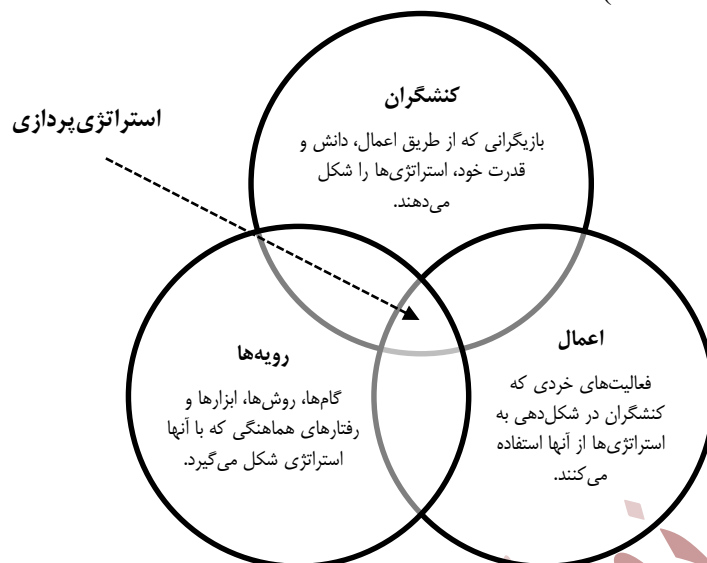
نظریه استراتژی به عنوان عمل

نظریه استراتژی به عنوان عمل در ابتدای دهه ۲۰۰۰ میلادی توسط پژوهشگرانی همچون ویتینگتون (Whittington, 2006, 2003, 1996) و جاززاکوفسکی (Jarzabkowski, 2003, 2004, 2005, 2008) توسعه یافت و به عنوان یکی از مکاتب نوین در مدیریت استراتژیک شناخته شد (Kohtamäki et al., 2022; Seidl et al., 2024). این نظریه از سنت فکری و نظری عمل‌محور^۱ وام می‌گیرد (Jarzabkowski, 2004; Johnson et al., 2003) و استراتژی را نه یک محتوا یا سند ثابت، بلکه به عنوان فرایندی پویا، اجتماعی و تعاملی می‌نگرد که در جریان کنش‌ها و تعاملات روزمره میان کنشگران شکل می‌گیرد (Jarzabkowski et al., 2022; Vaara & Whittington, 2012). نظریه استراتژی به عنوان عمل دیدگاهی فرایندی و اجتماعی به استراتژی ارائه می‌دهد که فراتر از نگاه‌های سنتی برنامه‌محور یا ساختاری است و بر زمینه‌های واقعی انجام استراتژی در سازمان تأکید دارد (Rouleau, 2013; Seidl & Whittington, 2014). از منظر این رویکرد، استراتژی محصول برنامه‌ریزی‌های یک‌باره مدیران ارشد نیست (Bromiley & Rau, 2014)؛ بلکه حاصل شبکه‌ای از فعالیت‌ها، گفتگوها، ابزارها و تصمیم‌گیری‌های خرد است که در بافت اجتماعی سازمان تحقق می‌یابد (Bromiley, 2013; Brown & Thompson, 2014; Rau, 2014). چنین دیدگاهی به پژوهشگران کمک می‌کند تا فرایند استراتژی‌پردازی را در عمل مطالعه کنند و دریابند که چگونه استراتژی در تعامل با زمینه‌های نهادی، فرهنگی و اجتماعی ساخته می‌شود (Burgelman et al., 2018; Chia & MacKay, 2007; Hengst et al., 2020).

به تعبیر ویتینگتون (Whittington, 2006)، استراتژی‌پردازی ترجمه‌ای عینی و میدانی از نظریه استراتژی به عنوان عمل است که به پژوهشگران امکان می‌دهد با بررسی چندوجهی فرایند انجام استراتژی در سازمان، نحوه ظهور و تکوین استراتژی را در دل اقدامات و رویه‌های استراتژیک، مشاهده کنند. بر اساس چارچوب اولیه پیشنهادی ویتینگتون (Whittington, 2006) برای عناصر تشکیل دهنده نظریه استراتژی به عنوان عمل، جاززاکوفسکی و همکاران (Jarzabkowski et al., 2007) یک چارچوب مفهومی تجدیدنظر شده برای این نظریه ارائه دادند که در شکل ۱ نمایش داده شده است. در این چارچوب جایگاه استراتژی‌پردازی در نظریه استراتژی به عنوان عمل و ارتباط آن با عناصر سه‌گانه این نظریه به خوبی نمایش داده شده است (Jarzabkowski et al., 2007; Vaara & Whittington, 2012; Whittington, 2006). طبق این چارچوب، استراتژی‌پردازی در حقیقت وجه اشتراک میان همه عناصر سه‌گانه نظریه استراتژی به عنوان عمل است و در قلب این نظریه قرار دارد (Bolland, 2007; Jarzabkowski et al., 2020). بنابراین، پژوهش در موضوع استراتژی‌پردازی به معنای بررسی، درک و تحلیل همزمان سه‌گانه «کنشگران، اعمال و رویه‌ها» در فرایند استراتژی سازمان است که برای فهم بهتر چگونگی انجام استراتژی توسط

¹ Practice Theory

مجموعه کنشگران استراتژی، انجام می‌شود (Jarzabkowski et al., 2022; Panda & Bhardwaj, 2025; Prashantham & Healey, 2022).

شکل ۱. جایگاه استراتژی‌پردازی در نظریه استراتژی به‌عنوان عمل (Jarzabkowski et al., 2007)

رویکرد کتاب‌سنجی در مطالعه حوزه استراتژی‌پردازی

در دهه‌های اخیر، کتاب‌سنجی به‌عنوان یکی از رویکردهای نظام‌مند تحلیل دانش، نقشی محوری در ترسیم ساختار و تحول حوزه‌های علمی ایفا کرده است (Zupic & Čater, 2015). این رویکرد با تکیه بر داده‌های کمی حاصل از استنادها، هم‌نویسندگی‌ها و هم‌رخدادی‌ها، امکان شناسایی روابط میان آثار علمی، پژوهشگران و مفاهیم را فراهم می‌سازد و از این طریق، چشم‌اندازی جامع از پویایی‌های علمی در هر حوزه ارائه می‌دهد (Donthu et al., 2021). هدف از به‌کارگیری روش‌های کتاب‌سنجی، صرفاً توصیف وضعیت انتشار نیست، بلکه کشف الگوهای پنهان در شبکه‌های دانش، شناسایی خوشه‌های مفهومی و درک مسیرهای تحول فکری در طول زمان است (Aria & Cuccurullo, 2017).

در حوزه‌هایی مانند استراتژی‌پردازی که بر پایه یک نظریه علمی بنا شده و از ویژگی‌هایی چون چندسطحی‌بودن، تنوع نظری و پویایی مفهومی برخوردار است (Jarzabkowski et al., 2025)، رویکرد کتاب‌سنجی می‌تواند به سامان‌دهی و بازنمایی این پیچیدگی‌ها کمک کند (Kohtamäki et al., 2022). این رویکرد با ترکیب ابزارهای تحلیل شبکه علمی، تحلیل روند زمانی و نقشه‌برداری موضوعی، امکان می‌دهد تا ساختار مفهومی ادبیات استراتژی‌پردازی به‌صورت نظام‌مند بازسازی شود و مسیرهای تحول آن در بستر زمان شناسایی گردد (Cobo et al., 2011). چنین تحلیلی نه‌تنها خوشه‌های دانشی و تعامل میان آنها را آشکار می‌سازد، بلکه روندهای نوظهور را نیز شناسایی می‌کند و بدین ترتیب، به درک جامع‌تری از بلوغ و گسترش نظری این حوزه منجر می‌شود (هدایت‌فر و محمدیان، ۱۴۰۳).

در موضوع استراتژی‌پردازی که طی دهه گذشته شاهد پیوند روزافزون با مفاهیم نوینی نظیر تحول دیجیتال، پایداری، نوآوری و اکوسیستم‌های کسب‌وکار بوده است، رویکرد کتاب‌سنجی می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری تأثیرگذار، برای تبیین الگوی تکامل مفاهیم و شناسایی گسست‌ها و پیوستگی‌های موضوعی به کار گرفته شود (Brown et al., 2020; Gaviria-Marin et al., 2019). این رویکرد، از یک‌سو امکان ارزیابی عینی وضعیت موجود دانش را فراهم می‌کند و از سوی دیگر، مبنایی برای پیش‌بینی مسیرهای آتی پژوهش و شناسایی شکاف‌های دانشی ارائه می‌دهد (Hoseinzadeh Shahri et al., 2019). بنابراین، بهره‌گیری از تحلیل کتاب‌سنجی در پژوهش حاضر، صرفاً یک انتخاب روشی نبوده، بلکه ضرورتی نظری برای نظم‌بخشی به بدنه پراکنده و متکثر دانش در حوزه استراتژی‌پردازی است (Hallinger & Kovačević, 2021). به‌کارگیری این رویکرد، زمینه‌ای فراهم می‌سازد تا نقشه‌ای ساختاری و تکاملی از این حوزه ترسیم گردد و از رهگذر آن، امکان شناسایی مسیرهای پژوهشی آینده برای توسعه مفاهیم و چارچوب‌های نظری جدید فراهم گردد (فهیمی‌فر و مؤمن‌زاده، ۱۴۰۴).

پیشینه پژوهش

مرور پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه استراتژی‌پردازی نشان می‌دهد که طی حدود دو دهه اخیر، این حوزه به‌عنوان یک رویکرد نظری و عملی نوین در مدیریت استراتژیک، رشد قابل توجهی را تجربه کرده است (Jarzabkowski et al., 2025) و پژوهش‌های متنوع و متعددی، به‌ویژه با رویکرد کیفی، به واکاوی ابعاد اجتماعی، عملی و فرایندی شکل‌گیری استراتژی در سازمان‌ها پرداخته‌اند (Li & Jarzabkowski, 2025). اما با وجود این غنای نظری و پژوهشی، متأسفانه مطالعاتی که به تحلیل روند و ساختار دانش تولیدشده در این حوزه به‌صورت نظام‌مند و کمی بپردازند، بسیار محدود بوده است (Cardoso, 2015; Kohtamäki et al., 2022). در واقع، آنچه در مرور مطالعات پیشین به وضوح دیده می‌شود، کمبود و یا به عبارت بهتر، نبود پژوهش‌هایی است که به‌طور خاص با رویکرد کتاب‌سنجی و علم‌سنجی به بررسی روندها و شبکه‌های علمی در حوزه استراتژی‌پردازی پرداخته باشند. بنابراین مطالعات بررسی شده در این بخش، به مطالعات علم‌سنجی و کتاب‌سنجی محدود نشده است، و مطالعات انجام شده با سایر روش‌های پژوهشی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. نکته حائز اهمیت در بررسی ادبیات داخلی حوزه استراتژی‌پردازی این است که با وجود رشد چشم‌گیر ادبیات بین‌المللی در زمینه استراتژی‌پردازی و تثبیت رویکرد استراتژی به‌عنوان عمل در جایگاه یکی از جریان‌های اصلی در پژوهش‌های مدیریت استراتژیک، در فضای علمی و پژوهشی ایران، این حوزه از دانش مدیریت استراتژیک همچنان با خلأهای پژوهشی قابل توجهی مواجه است (حیدری و والی‌پور، ۱۳۹۶). ادبیات مدیریت استراتژیک در ایران، عمدتاً متأثر از رویکردهای کلاسیک و برنامه‌محور بوده و کمتر به کنش‌گرایی، روایت‌پردازی و زمینه‌مندی استراتژی توجه داشته است. در ادامه، خلاصه نتایج بررسی تحلیلی برخی پژوهش‌های مرتبط با موضوع این پژوهش که با روش‌های مختلف انجام شده‌اند، در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱. بررسی پژوهش‌های پیشین در حوزه استراتژی‌پردازی و استراتژی به‌عنوان عمل

پژوهشگر / سال	عنوان	روش	تحلیل و تفسیر نتایج
Kohtamäki et al., 2022	شکل‌دهی وابستگی‌ها: جمع‌بندی تنوع پژوهش‌های استراتژی به‌عنوان عمل	مرور نظام‌مند و تحلیل کتاب‌سنجی	این مقاله با مرور ۳۴۰ پژوهش، از جامع‌ترین مرورهای کتاب‌سنجی در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل است و با شناسایی شش خوشه مفهومی: عمل‌محوری، معناسازی، گفت‌وگو، جامعه مادی، نهادی و فرایندی، تنوع رویکردها و موضوعات این حوزه را به‌خوبی نشان می‌دهد. اما تمرکز اصلی پژوهش بر طبقه‌بندی مبانی نظری بوده است و کمتر به تبیین پویایی‌ها، هم‌رخدادی واژگان و تحول تاریخی این حوزه پرداخته است. افزون بر این، مفهوم استراتژی‌پردازی به‌صورت مستقل تحلیل نشده و در دل مبانی نظری، مستتر باقی مانده است.
Jarzabkowski & Paul Spee, (2009)	استراتژی به‌عنوان عمل: یک بررسی مروری و جهت‌گیری‌های آتی برای این زمینه پژوهشی	مرور نظام‌مند	این مقاله از نخستین و تأثیرگذارترین مرورهای نظام‌مند در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل است و چارچوبی مفهومی برای دسته‌بندی پژوهش‌ها ارائه می‌دهد. با وجود ارزش نظری بالا، تمرکز آن بیشتر بر طبقه‌بندی و ترسیم کلی حوزه پژوهش است و کمتر به نویسندگان تأثیرگذار، پیوند میان حوزه‌ها و مسیرهای تحول پرداخته است. همچنین، به‌رغم اشاره به اهمیت اعمال و رویه‌های استراتژیک، مفهوم استراتژی‌پردازی به‌عنوان فرایند پویا و تعاملی تحقق استراتژی، به‌طور مستقل واکاوی نشده است.
Kearney et al., 2019	استراتژی‌پردازی در شرکت‌های کوچک: یک چارچوب مبتنی بر «استراتژی به‌عنوان عمل»	فراترکیب	این مقاله با تمرکز بر شرکت‌های کوچک، چارچوبی مفهومی برای تحلیل استراتژی‌پردازی ارائه می‌دهد که بر نقش کنشگران، اعمال و رویه‌ها تأکید دارد. با وجود ارزش نظری، مطالعه به‌صورت موردی و محدود به یک بافت خاص است و فاقد تحلیل کلان از روندهای مفهومی یا ساختار دانشی در موضوع استراتژی‌پردازی در سطح شرکت‌های کوچک است.
Vaara & Whittington, (2012)	استراتژی به‌عنوان عمل: جدی گرفتن اقدامات اجتماعی	مرور مفهومی	این مقاله یکی از تأثیرگذارترین مطالعات نظری در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل به‌شمار می‌آید که با رویکردی میان‌رشته‌ای،

استراتژی‌پردازی را به‌مثابه یک عمل اجتماعی، گفت‌وابی و نهادی بازتعریف می‌کند. نویسندگان نشان می‌دهند که استراتژی نه تنها در بستر ساختارهای سازمانی، بلکه در دل تعاملات قدرت، زبان و هویت شکل می‌گیرد. این مقاله با تأکید بر جدی گرفتن اعمال اجتماعی، مرزهای نظری استراتژی به‌عنوان عمل را گسترش می‌دهد و آن را از یک رویکرد مدیریتی صرف به یک چارچوب تفسیری و انتقادی ارتقا می‌دهد. با این حال، تمرکز اصلی مقاله بر توسعه مفهومی و نظری است و فاقد تحلیل ساختار دانشی، روند تحول موضوعی یا بررسی کمی شبکه‌های پژوهشی است.

مقاله با مرور روایی ادبیات، به بررسی استراتژی‌پردازی در بسترهای متکثر می‌پردازد و نشان می‌دهد که تنوع اهداف، پراکندگی قدرت و پیچیدگی‌های دانشی، چالش‌هایی اساسی برای مدیریت استراتژیک ایجاد می‌کنند. این مطالعه با تمرکز بر پیچیدگی‌های زمینه‌ای، اهمیت بافت و تنوع بازیگران را برجسته می‌سازد. با این حال، به دلیل ماهیت روایی و کیفی مرور، فاقد ساختار تحلیلی منسجم برای ترسیم روندهای مفهومی یا شناسایی الگوهای تحول در ادبیات است. همچنین، از روش‌های کمی برای تحلیل ساختار دانش یا شبکه‌های پژوهشی بهره نمی‌گیرد.

این مطالعه با بهره‌گیری از معیارهای کتاب‌سنجی و جامعه‌سنجی، تحلیلی از روند تکامل شبکه نویسندگان حوزه استراتژی به‌عنوان عمل ارائه می‌دهد. دستاورد کلیدی مقاله شامل شناسایی نویسندگان برجسته این حوزه، مانند جاززاکوفسکی و ویتینگتون است. اما از میان روش‌های متنوع کتاب‌سنجی، مقاله تنها به تحلیل شبکه نویسندگان پرداخته و مباحثی مانند روند تحول مفاهیم و شناسایی خوشه‌های موضوعی در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل را بررسی و تحلیل نکرده است.

این مقاله با بهره‌گیری از یک استعاره گیاهی، تصویری زمان‌مند از دو دهه تحول در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل ارائه می‌دهد. نویسندگان چهار مرحله «جوانه‌زنی، شکوفایی، برداشت و تکثیر» را به‌عنوان مراحل تاریخی توسعه این حوزه معرفی کرده و روند بلوغ نظری و گسترش کاربردی آن را ترسیم می‌کنند. با این حال، این مقاله فاقد تحلیل خوشه‌های موضوعی یا روند تحول واژگان کلیدی در ادبیات است. همچنین، تمرکز آن بر کل حوزه استراتژی به‌عنوان عمل است و بررسی مستقلی از مفهوم استراتژی‌پردازی، ارائه نمی‌دهد.

Rossi et al., (2020) استراتژی‌پردازی در زمینه‌های متکثر: یک مرور ادبیات روایی

مرور روایی

Cardoso, (2015) تحلیل انتشارات در حوزه استراتژی به‌عنوان عمل: نگاهی نقشی این حوزه با استفاده از مطالعات کتاب‌سنجی و جامعه‌سنجی

تحلیل کتاب‌سنجی و جامعه‌سنجی

Jarzabkowski (et al., 2022) از جوانه زدن تا تکثیر: دو دهه پژوهش در استراتژی به‌عنوان عمل و جهت‌گیری‌های بالقوه آینده

مرور نظام‌مند

در مجموع، مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد که پژوهش‌های حوزه استراتژی‌پردازی طی سه دهه اخیر به‌تدریج از مرحله طرح مبانی نظری به‌سوی بررسی‌های تجربی و میدانی حرکت کرده‌اند. در آغاز معرفی این جریان فکری، مطالعات این حوزه بر تبیین چگونگی انجام شدن استراتژی در بستر تعاملات انسانی و سازمانی متمرکز بودند (Jarzabkowski, 2003; Whittington, 1996). از سال ۲۰۱۰ به بعد، پژوهشگران به سمت تحلیل نقش کنشگران میانی، ابزارها و زمینه‌های اجتماعی در شکل‌گیری و اجرای استراتژی گرایش یافتند (Golsorkhi et al., 2010; Jarzabkowski et al., 2025). همچنین، در سال‌های اخیر، توجه به موضوعاتی نظیر نوآوری، پایداری و تحول دیجیتال، باعث گسترش مرزهای نظری و میان‌رشته‌ای در مطالعات استراتژی‌پردازی شده است (Kohtamäki et al., 2022; Prashantham & Healey, 2022). این روند نشان می‌دهد که دانش موجود در این حوزه، تصویری نسبتاً غنی از ابعاد نظری، اجتماعی و تفسیری فرایندهای استراتژی فراهم آورده است؛ اما با وجود رشد قابل‌توجه و تنوع پژوهش‌های کیفی و موردی در زمینه نظریه استراتژی به‌عنوان عمل و مفهوم استراتژی‌پردازی، هنوز پژوهش‌های جامع مبتنی بر معیارهای کتاب‌سنجی در این حوزه بسیار اندک است. این خلأ از آن جهت مهم است که استراتژی‌پردازی به‌عنوان قلب نظریه استراتژی به‌عنوان عمل، نقش محوری در درک ما از فرایندهای واقعی شکل‌گیری استراتژی دارد و بدون تحلیل

ساختار دانشی آن، شناخت ما از مسیر تحول این حوزه، ناقص خواهد ماند. در نبود تحلیل‌های کتاب‌سنجی از روند تولید علم در این حوزه، پژوهشگران و متخصصان حوزه مدیریت استراتژیک، از درک روشن مسیرهای توسعه دانش، بازیگران کلیدی، خوشه‌های موضوعی، و شکاف‌های پژوهشی محروم می‌مانند. از این رو، پرداختن به این حوزه از منظر تحلیل کتاب‌سنجی نه تنها به توسعه ادبیات و شناسایی مسیرهای پژوهشی آتی کمک می‌کند، بلکه به غنی‌تر شدن درک ما از روابط میان مفاهیم و نظریه‌های موجود در حوزه استراتژی‌پردازی منجر خواهد شد. شناسایی این شکاف در ادبیات حوزه استراتژی‌پردازی، ضرورت انجام پژوهش‌های جامع‌تر در این حوزه را بیش از پیش آشکار می‌کند و پژوهش حاضر نیز در راستای رفع این کمبود، طراحی و اجرا شده است. در پژوهش حاضر تلاش شده است با بهره‌گیری از داده‌های کامل و به‌روز و استفاده از روش‌های تحلیل کتاب‌سنجی، ضمن تکمیل ادبیات موجود، خلأ پژوهشی یادشده نیز مرتفع گردد.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف توصیفی-تحلیلی و از نظر روش‌شناسی کتابخانه‌ای با رویکرد کتاب‌سنجی است که با استفاده از تحلیل‌های رایج در پژوهش‌های کتاب‌سنجی شامل تحلیل توصیفی، تحلیل شبکه، تحلیل روند موضوعی^۱ و نقشه‌برداری موضوعی^۲ انجام شده است. در تحلیل توصیفی، ویژگی‌های کلی داده‌ها مانند روند زمانی انتشار مقالات، پژوهشگران تأثیرگذار، کشورهای فعال و مقالات مهم بررسی می‌شود تا تصویری کلی از وضعیت کمی تولید علم در حوزه مورد مطالعه ارائه گردد (Brown et al., 2020). تحلیل شبکه با تمرکز بر روابط میان عناصر اطلاعاتی مانند نویسندگان، کشورها، کلیدواژه‌ها یا استنادها انجام می‌شود و هدف آن شناسایی ساختارهای ارتباطی و شبکه‌های هم‌نویسندگی، هم‌استنادی یا هم‌رخدادی واژگان درون حوزه علمی است (Aria & Cuccurullo, 2017). در تحلیل روند، با مطالعه تغییرات فراوانی و ظهور یا افول کلیدواژه‌ها در طول زمان، روند تحول مفاهیم، موضوعات و اولویت‌های پژوهشی در بازه‌های زمانی مختلف، بررسی می‌شود (Cobo et al., 2011). ترسیم نقشه موضوعی به تشکیل خوشه‌هایی از کلیدواژه‌ها و ارتباطات متقابل آنها منجر می‌شود. این خوشه‌های موضوعی نشان‌دهنده موضوعات اصلی در زمینه موضوع پژوهش هستند (Tang & Zhang, 2023). تراکم و مرکزیت از شاخص‌های تعیین‌کننده اهمیت این موضوعات هستند. مرکزیت یک خوشه نشان می‌دهد که چگونه خوشه‌ها با یکدیگر تعامل دارند و بر اساس همین شاخص، می‌توان گفت که کدام خوشه‌ها در ادبیات موضوع پژوهش، اهمیت بیشتری دارند. تراکم شاخصی است که انسجام درونی هر خوشه را مشخص می‌کند و بیانگر ارتباط درونی واژگان درون هر خوشه است (Rodríguez-Soler et al., 2020). نقشه موضوعی به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که موضوعات پژوهشی را در قالب نمودارهای استراتژیک دو بعدی ببینند. موضوعات پژوهشی در نمودار استراتژیک، در چهار ربع اصلی تقسیم می‌شوند: موضوعات محرک،^۳ موضوعات تخصصی،^۴ موضوعات نوظهور/رو به افول^۵ و موضوعات بنیادین (Cobo et al., 2011). موضوعات محرک دارای مرکزیت و تراکم بالا هستند؛ به این معنا که هم از نظر پیوند با سایر موضوعات مرکزی محسوب می‌شوند و هم از انسجام درونی بالایی برخوردارند. این موضوعات موتور محرک توسعه دانش در حوزه مورد مطالعه‌اند. موضوعات بنیادین دارای مرکزیت بالا اما تراکم پایین هستند؛ یعنی در قلب حوزه علمی و پژوهشی قرار دارند و برای درک کل حوزه ضروری‌اند، ولی از نظر نظری یا تجربی هنوز نیازمند تعمیق بیشتر هستند. موضوعات تخصصی یا خاص دارای مرکزیت پایین و تراکم بالا هستند؛ بیانگر حوزه‌هایی خاص و تخصصی‌اند که درون‌زا و توسعه‌یافته‌اند، اما ارتباط کمی

¹ Descriptive Analysis

² Network Analysis

³ Trend Analysis

⁴ Thematic Mapping

⁵ Density

⁶ Centrality

⁷ Motor themes

⁸ Niche themes

⁹ Emerging/Declining themes

¹ Basic themes

با سایر موضوعات دارند. موضوعات نوظهور دارای مرکزیت و تراکم پایین هستند؛ معمولاً حوزه‌های پژوهشی جدید یا در حال افول اند که هنوز جایگاه تثبیت‌شده‌ای در ساختار دانش پیدا نکرده‌اند.

جامعه پژوهش

جامعه مورد مطالعه در این پژوهش، تمامی مقاله‌های نمایه شده در پایگاه اسکوپوس از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ میلادی در حوزه استراتژی‌پردازی و استراتژی به‌عنوان عمل بوده است. دلیل انتخاب پایگاه اسکوپوس، پوشش بیش از ۸۰ میلیون سند پژوهشی منتشر شده توسط بیش از ۵۰۰ ناشر بین‌المللی است (Baas et al., 2020). همچنین این پایگاه داده در همه حوزه‌ها از یکپارچگی و توازن نسبی برخوردار است (بتولی و همکاران، ۱۳۹۹).

شیوه گردآوری داده‌ها

نخستین مقاله‌های حوزه استراتژی‌پردازی در پایگاه اسکوپوس مربوط به دهه ۱۹۹۰ میلادی است. بنابراین کرانه پایین بازه جستجوی مستندات، سال ۱۹۹۰ میلادی و کرانه بالای آن سال ۲۰۲۴ میلادی انتخاب شده است. به دلیل انجام پژوهش در میانه سال ۲۰۲۵ و عدم تکمیل داده‌های این سال، مستندات مربوط به سال ۲۰۲۵ حذف شدند. آخرین جستجو در پایگاه اسکوپوس، در تاریخ ۲۷ اکتبر ۲۰۲۵ انجام شده است. با توجه به حساسیت و اهمیت کلیدواژه‌های جستجو و با مشورت متخصصان حوزه مدیریت استراتژیک، کلیه کلیدواژه‌های مرتبط با موضوع پژوهش، در نظر گرفته شدند. از میان منابع بازبایی شده، تنها مقاله‌های انگلیسی زبان مدنظر قرار گرفتند. به‌منظور افزایش دقت و اعتبار نتایج تحلیل کتاب‌سنجی، نوع سند به مقالات پژوهشی، مروری و کنفرانسی محدود شد. در نهایت، کلیدواژه‌های انتخابی، در عنوان، چکیده و واژه‌های کلیدی مستندات موجود در پایگاه اسکوپوس، جستجو شد. فرمول جستجو در بخش جستجوی پیشرفته پایگاه، به شرح ذیل است:

(TITLE-ABS-KEY ("strategizing" OR "strategising" OR "strategy as practice*" OR "strategy-as-practice*" OR "strateg* practice*" OR "strateg* praxis" OR "strateg* practitioner*" OR "strateg* actor*" OR "Practice* of Strategy" OR "strategy work*" OR "strategy doing" OR "doing of strategy" OR "strateg* activit*" OR "micro strategy" OR "strateg* interaction*" OR "Strateg* routine*" OR "strateg* episode*") OR TITLE-ABS-KEY ("Strategy process*" AND ("practice*" OR "activit*" OR "praxis")) OR TITLE-ABS-KEY (("practice teurn" OR "practice theor*" OR "practice perspective" OR "practice lens" OR "practice-based" OR "practice based") AND "strategy")) AND PUBYEAR > 1989 AND PUBYEAR < 2025 AND (LIMIT-TO (SUBJAREA , "BUSI")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "cp") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "re")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English"))

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها

در مجموع، ۳۱۷۶ سند برای تحلیل در این پژوهش، بازبایی شده است. پس از استخراج مستندات، به منظور تحلیل و خوشه‌بندی موضوعات حوزه استراتژی‌پردازی، از سه ابزار مکمل استفاده شده است؛ نرم‌افزار اکسل^۱ برای بخشی از تحلیل توصیفی داده‌ها، نرم‌افزار ووس‌ویور^۲ برای ترسیم نقشه‌های شبکه‌ای هم‌رخدادی واژگان، و افزونه تحت وب بیبلیوشاینی^۳ برای بخشی از تحلیل توصیفی، روندشناسی موضوعی و نقشه‌برداری موضوعی. در ووس‌ویور، تحلیل هم‌رخدادی واژگان با استفاده از کلیدواژه‌های نویسندگان و با آستانه حداقل ۵ بار رخداد و الگوریتم خوشه‌بندی پیش‌فرض نرم‌افزار، انجام شده است. در بیبلیوشاینی نیز تحلیل داده‌ها با استفاده از کلیدواژه‌های نویسندگان و الگوریتم واک‌ترپ^۴ صورت گرفته است.

برای افزایش دقت تحلیل‌ها و جلوگیری از چندپارگی مفهومی در تحلیل داده‌ها، در این پژوهش از یک فایل اصطلاح‌نامه^۵ برای نرم‌افزار ووس‌ویور و دو فایل جداگانه کلیدواژه‌های حذفی و مترادف برای نرم‌افزار بیبلیوشاینی استفاده شده است. هدف از به‌کارگیری این فایل‌ها، استانداردسازی و یکسان‌سازی واژگان برای تحلیل بوده است تا واژه‌های مترادف یا دارای اشکال نوشتاری متفاوت،

¹ Excel

² VOSviewer

³ Biblioshiny

⁴ Walktrap Algorithm

⁵ Thesaurus

به صورت یک‌دست در تحلیل‌ها لحاظ شوند. تغییرات موجود در این فایل‌ها شامل تبدیل اختصارات به نوع کامل کلمه، تبدیل کلیدواژه‌های جمع به مفرد، یکسان‌سازی اشکال مختلف نگارشی و املائی، حذف کلیدواژه‌های غیر مرتبط با موضوع پژوهش مانند نام کشورها، واژگان مرتبط با روش تحقیق و نظایر آن بوده است.

یافته‌های پژوهش

در ادامه، پاسخ به پرسش‌های مطرح شده در قسمت پرسش‌های پژوهش، به صورت دقیق ارائه خواهد شد.

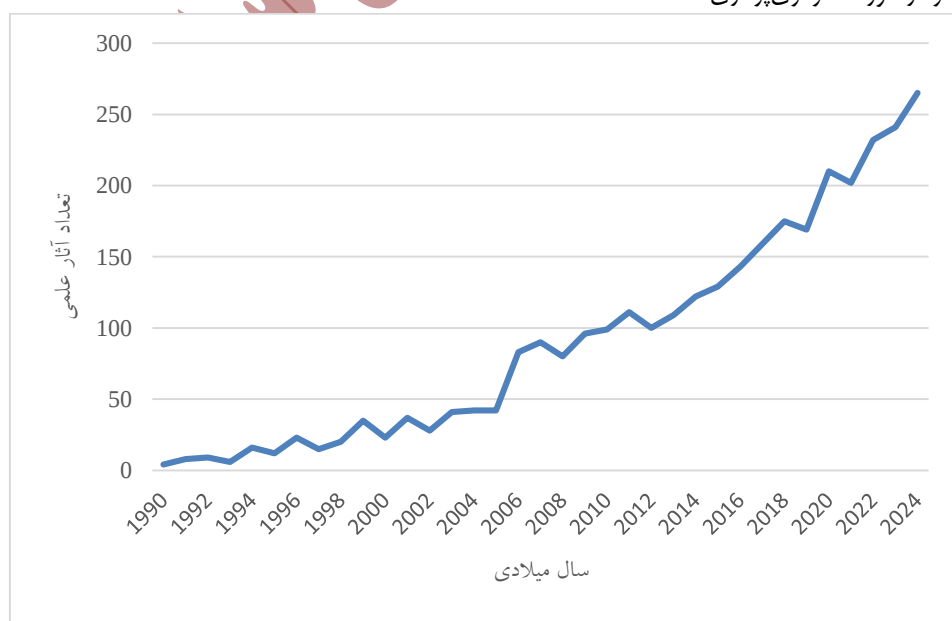
پاسخ به پرسش اول پژوهش، روند انتشار پژوهش‌های منتشر شده در حوزه استراتژی‌پردازی چگونه است؟

کلیاتی در مورد مستندات مورد بررسی در این پژوهش، در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. توصیف کلی مستندات حوزه استراتژی‌پردازی

موضوع	نتیجه
دوره زمانی	۱۹۹۰-۲۰۲۴
تعداد کل مستندات	۳۱۷۶
نرخ رشد سالانه	۱۳,۱۳٪
میانگین سنی اسناد	۹,۹۲
میانگین استناد به ازای هر سند	۴۷,۷۲
تعداد کل نویسندگان	۶۸۰۶
متوسط نویسندگان همکار به ازای هر سند	۲,۴۷
درصد مشارکت‌های بین‌المللی در تالیف	۲۵,۶۹

شکل شماره ۲، روند انتشار مستندات علمی در حوزه استراتژی‌پردازی را در بازه زمانی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ میلادی، نمایش می‌دهد. نمودار تعداد آثار علمی منتشر شده نشان می‌دهد که از حدود سال ۲۰۰۰ میلادی، پژوهش بر روی موضوع استراتژی‌پردازی به صورت جدی مورد توجه و علاقه پژوهشگران بوده است و از سال ۲۰۰۰ به بعد، روند انتشار مستندات در پایگاه داده اسکوپوس صعودی بوده و شیب نمودار به صورت سالانه افزایش داشته است. حداکثر تعداد انتشار آثار علمی مربوط به سال ۲۰۲۴ میلادی و انتشار ۲۶۵ اثر در حوزه استراتژی‌پردازی است.

شکل ۲. روند انتشار آثار علمی در حوزه استراتژی‌پردازی

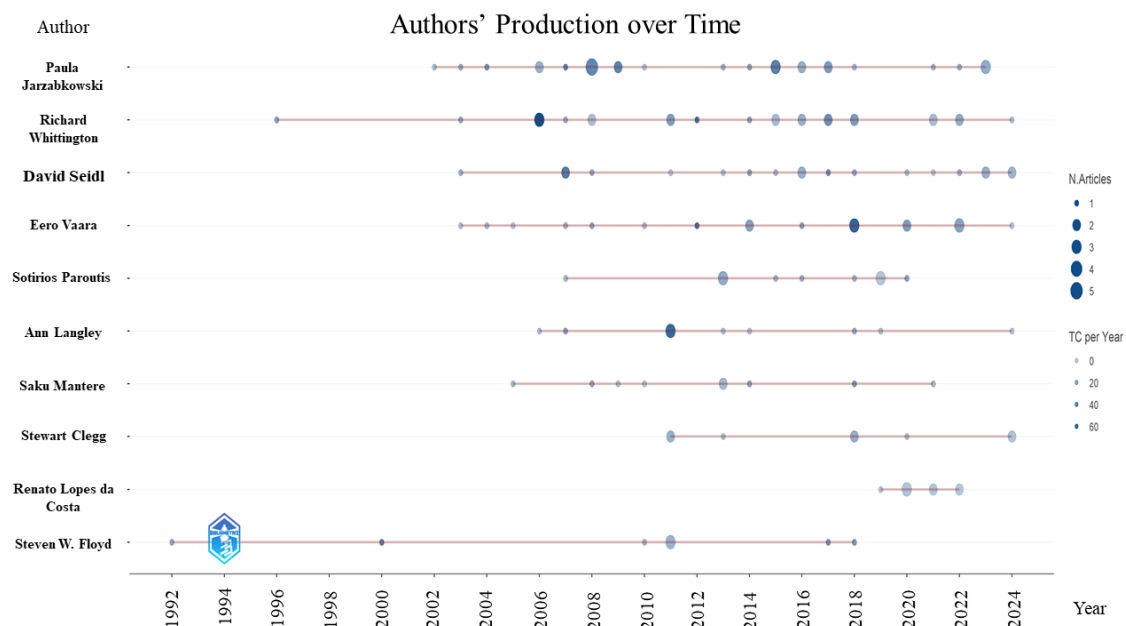
پاسخ به پرسش دوم پژوهش، پژوهشگران، کشورها و مقالات تأثیرگذار در تولید علم استراتژی‌پردازی کدام‌اند؟

جدول شماره ۳، پژوهشگران برتر دارای بیشترین تعداد مقاله در حوزه استراتژی‌پردازی را نشان می‌دهد. بررسی ۶۸۰۶ پژوهشگر فعال در این حوزه نشان می‌دهد که خانم پائولا جاززاکوفسکی^۱، آقای ریچارد ویتینگتون^۲ و آقای ایرو وارا^۳ هم از نظر تعداد آثار علمی و هم از نظر فراوانی استنادها، سه پژوهشگر برتر حوزه استراتژی‌پردازی هستند.

جدول ۳. پژوهشگران دارای بیشترین تعداد مقاله و استناد در حوزه استراتژی‌پردازی

ردیف	پژوهشگر	تعداد سند	فراوانی استنادها	ردیف	پژوهشگر	تعداد سند	فراوانی استنادها
۱	Paula Jarzabkowski	۲۹	۴۸۴۴	۶	Ann Langley	۱۰	۱۵۱۴
۲	Richard Whittington	۲۵	۵۰۶۸	۷	Saku Mantere	۹	۱۱۵۰
۳	Eero Vaara	۱۹	۲۷۸۹	۸	Steven W. Floyd	۸	۲۳۰۰
۴	David Seidl	۱۹	۲۳۹۶	۹	Stewart Clegg	۸	۳۷۸
۵	Sotirios Paroutis	۱۱	۷۰۳	۱۰	Renato Lopes da Costa	۸	۴۷

در شکل شماره ۳، روند انتشار مستندات علمی توسط پژوهشگران برتر حوزه استراتژی‌پردازی در بازه زمانی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ میلادی، نمایش نمایش داده شده است.

شکل ۳. روند انتشار مستندات علمی توسط پژوهشگران برتر حوزه استراتژی‌پردازی

جدول شماره ۴، تعداد ده کشور برتر با بیش‌ترین میانگین استناد را نشان می‌دهد. آمریکا با تعداد ۱۰۳ میانگین استناد در حوزه استراتژی‌پردازی دارای بیش‌ترین میانگین استناد و آلمان و انگلستان به ترتیب در جایگاه دوم و سوم قرار دارند. از نظر تعداد سند، باز

¹ Paula Jarzabkowski

² Richard Whittington

³ Eero Vaara

هم آمریکا با ۵۶۴ سند در جایگاه نخست قرار دارد، ولی انگلستان با ۴۴۸ سند در جایگاه دوم، و سپس استرالیا با ۱۴۱ سند در جایگاه سوم قرار دارد.

جدول ۴. کشورهای پراستناد در حوزه استراتژی‌پردازی

ردیف	کشور	میانگین استناد	تعداد سند	فراوانی استنادها	ردیف	کشور	میانگین استناد	تعداد سند	فراوانی استنادها
۱	آمریکا	۱۰۳	۵۶۴	۵۸۲۰۹	۶	فرانسه	۴۰	۸۳	۳۳۳۲
۲	آلمان	۶۱	۹۷	۵۹۰۰	۷	سوئد	۳۸	۸۴	۳۲۰۸
۳	انگلستان	۵۵	۴۴۸	۲۴۶۵۲	۸	سوئیس	۳۷	۴۶	۱۷۲۴
۴	کانادا	۵۵	۱۱۳	۶۲۶۷	۹	استرالیا	۳۳	۱۴۱	۴۶۸۳
۵	هلند	۴۵	۹۱	۴۱۳۹	۱۰	دانمارک	۳۱	۵۹	۱۸۰۶

جدول شماره ۵، برترین مقالات حوزه استراتژی‌پردازی که دارای بیشترین تعداد استناد هستند را نمایش می‌دهد.

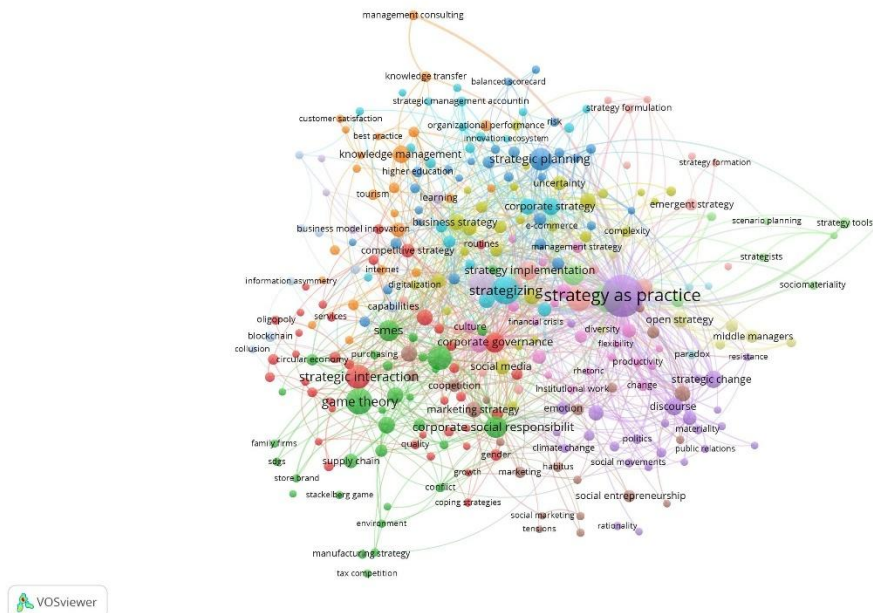
جدول ۵. مقالات پراستناد و تأثیرگذار در حوزه استراتژی‌پردازی

پژوهشگران / سال	عنوان	تعداد استناد	نشریه
Teece et al., (1997)	Dynamic capabilities and strategic management	۲۳۰۴۶	Strategic Management Journal
Warner & (Wäger, 2019)	Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal	۱۹۸۰	Long Range Planning
Schau et al., (2009)	How brand community practices create value	۱۸۵۵	Journal of Marketing
Orlikowski, (1996)	Improvising Organizational Transformation Over Time: A Situated Change Perspective	۱۴۶۱	Information Systems Research
Zahra & (Covin, 1995)	Contextual influences on the corporate entrepreneurship-performance relationship: A longitudinal analysis	۱۳۲۹	Journal of Business Venturing
Whittington, (2006)	Completing the practice turn in strategy research	۱۱۹۸	Organization Studies
Floyd & Lane, (2000)	Strategizing throughout the organization: Managing role conflict in strategic renewal	۱۰۵۵	Academy of Management Review
Williamson, (1991)	Strategizing, economizing, and economic organization	۸۹۳	Strategic Management Journal
(Kaplan, 2008)	Framing contests: Strategy making under uncertainty	۸۴۵	Organization Science
Jarzabkowski (et al., 2007)	Strategizing: The challenges of a practice perspective	۷۳۵	Human Relations
(Nicolini, 2009)	Zooming in and out: Studying practices by switching theoretical lenses and trailing connections	۷۳۰	Organization Studies
Vaara & (Whittington, 2012)	Strategy-as-practice: Taking social practices seriously	۷۲۲	Academy of Management Annals

پاسخ به پرسش سوم پژوهش، شبکه هم‌رخدادی واژگان در حوزه استراتژی‌پردازی چگونه است؟

برای ترسیم شبکه هم‌رخدادی واژگان که در شکل ۴ ارائه شده است، در نرم‌افزار ووس‌ویور، واژگانی که حداقل ۵ بار در مجموعه مستندات ظاهر شده بودند، واجد شرایط ورود به تحلیل قرار گرفتند. با اعمال این محدودیت در نرم‌افزار، از مجموع ۸۲۲۹ کلیدواژه موجود در مستندات، ۲۹۴ کلیدواژه وارد نقشه شدند و با بهره‌گیری از الگوریتم خوشه‌بندی پیش‌فرض نرم‌افزار ووس‌ویور، خوشه‌بندی موضوعی انجام شد. بر اساس تعداد فراوانی در مقاله‌ها، کلیدواژه‌های استراتژی به‌عنوان عمل (۲۳۸ رخداد)، نظریه عمل‌محور (۱۰۰ رخداد)، استراتژی‌پردازی (۸۹ رخداد)، نوآوری (۷۵ رخداد) و پایداری (۶۴ رخداد)، بیشترین تعداد رخداد را به خود اختصاص داده‌اند. در شبکه ترسیم شده توسط نرم‌افزار ووس‌ویور برای تحلیل هم‌رخدادی واژگان، ۱۵ خوشه موضوعی وجود دارد که با رنگ‌های مختلف نمایش داده شده است. برای تحلیل عمیق‌تر و شناسایی مضامین اصلی در حوزه استراتژی‌پردازی، پس از بررسی و مشورت با

متخصصان حوزه مدیریت استراتژیک، با ترکیب خوشه‌های دارای مفاهیم و کلیدواژه‌های مشترک، ۸ مضمون اصلی شناسایی شد که در جدول شماره ۶ به همراه مهم‌ترین کلیدواژه‌های هر مضمون، ارائه شده است.

شکل ۴. شبکه هم‌رخدادی واژگان حوزه استراتژی‌پردازی

جدول ۶. مضامین اصلی حوزه استراتژی‌پردازی بر اساس تحلیل هم‌رخدادی واژگان

ردیف	خوشه	رنگ	مضمون	کلیدواژه‌های اصلی
۱	۱	قرمز	تعامل و تکامل استراتژیک	Strategic interaction, Game theory, Industrial networks, Evolution, Bargaining, Internationalization
۲	۲	سبز	پایداری	Corporate social responsibility, Sustainability, Sustainable development, Circular economy, Environment, Supply chain management
۳	۳ و ۴	آبی تیره و زرد	تحول دیجیتال و قابلیت‌های فناورانه	Digital transformation, Machine learning, Artificial intelligence, Big data, Digitalization, Dynamic capabilities, Social media, Industry 4.0
۴	۵، ۸ و ۹	بنفش، قهوه‌ای و ارغوانی	مبانی نظری و نظریه استراتژی به عنوان عمل	Strategy as practice, Practice theory, Sociomateriality, Communication, Discourse, Strategy work, Emergent strategy, Materiality, Sensemaking, Sensegiving, Institutional theory
۵	۶، ۷، ۱۱ و ۱۲	فیروزه‌ای، نارنجی، آبی و سبز روشن	ابعاد مفهوم استراتژی‌پردازی	Strategizing, Strategy tools, Narrative, strategy practices, strategy praxis, Strategy practitioners, Routines, strategists, Ambidexterity, Collaboration, Cooperation, Organizational learning, Leadership, Dynamic capabilities, Performance management
۶	۱۰	صورتی	فرایند استراتژی	Strategy Process, strategy formation, Strategic decision making, Strategic consensus
۷	۱۳	طلایی	گشودگی ^۱	Open strategy, Diversity, Inclusion, Transparency, Participation, Open innovation
۸	۱۴ و ۱۵	یاسی و آبی روشن	نوآوری و مدل کسب‌وکار	Business model, Business model innovation, Innovation management, Creativity, Value creation, Ecosystem, Entrepreneurship, Adaptation

¹ Openness

رسمای پوششی حوزه استراتژی پردازی

موضوعات مورد توجه در حوزه استراتژی پر

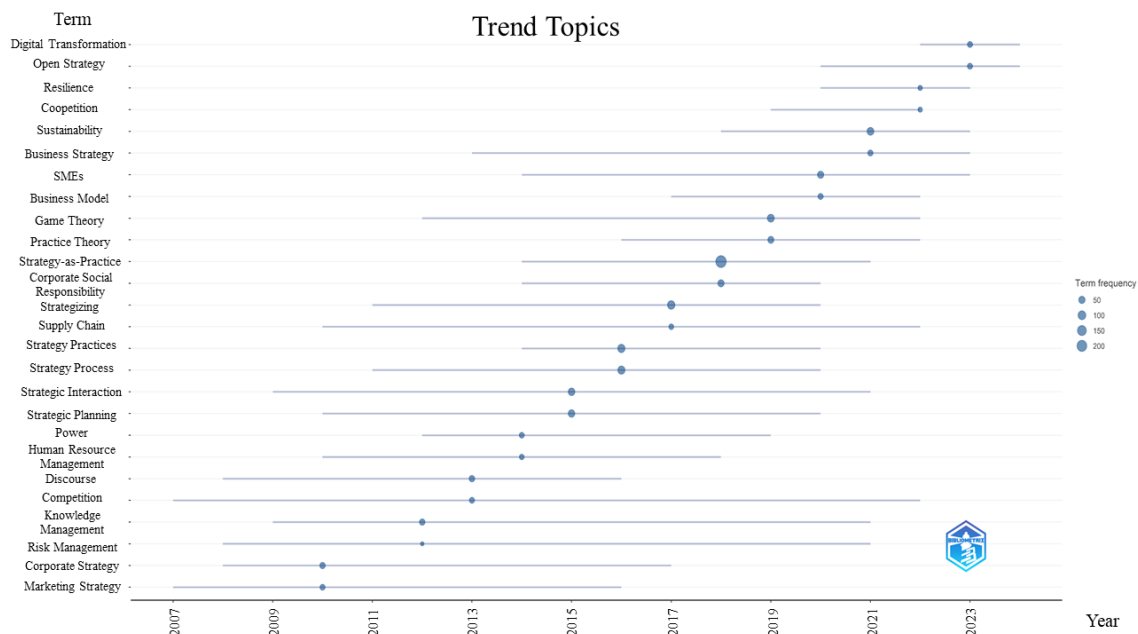
در میان پژوهشگران و روند تحول آنها در طول

ر شکل ۶ نمایش داده شده است. تغییرات نمایش

تگیری های نظری پژوهش های حوزه استراتژی پر

شکل ۵. نقشه مصورسازی پوششی حوزه استراتژی پردازی

پاسخ به پرسش چهارم پژوهش، روند تحول موضوعات مورد توجه در حوزه استراتژی پردازی، چگونه است؟ به منظور آگاهی از مهم‌ترین موضوعات مورد توجه در میان پژوهشگران و روند تحول آنها در طول زمان، نمودار روندهای موضوعی در حوزه استراتژی پردازی ترسیم شده است و در شکل ۶ نمایش داده شده است. تغییرات نمایش داده شده در این نمودار، حاکی از تحول معنادار در اولویت‌های موضوعی و جهت‌گیری‌های نظری پژوهش‌های حوزه استراتژی پردازی در طول دهه‌های گذشته است.

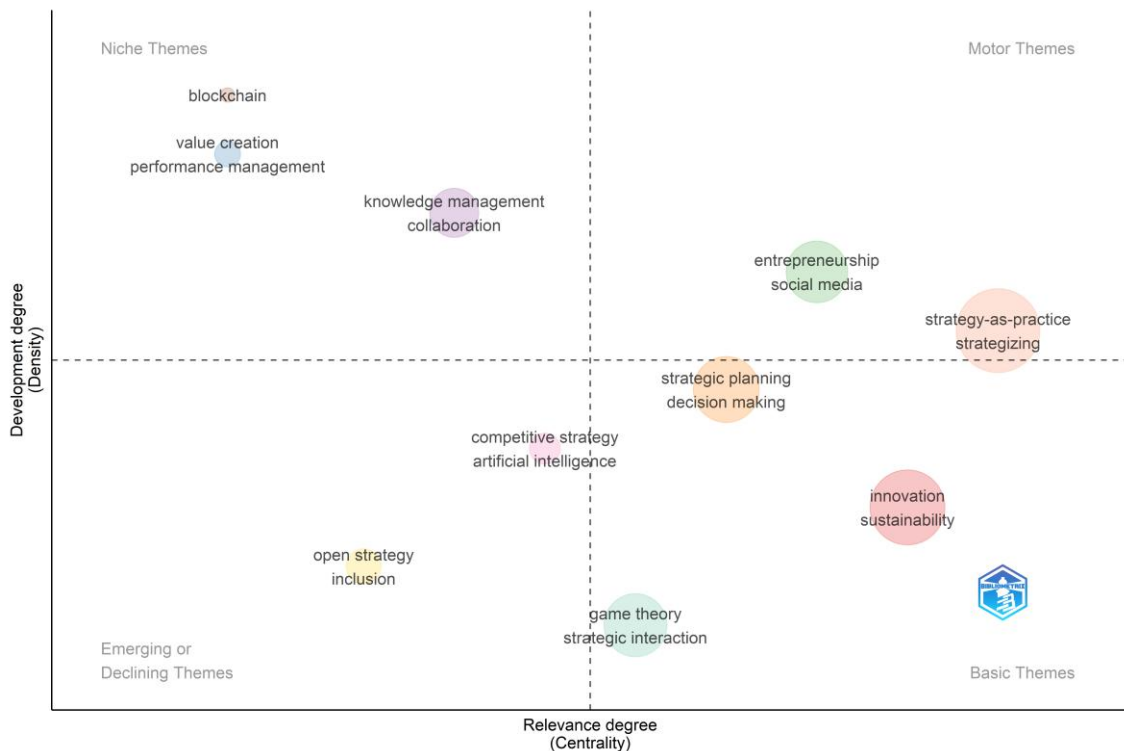

شکل ۶ روند تحول موضوعات مورد توجه در حوزه استراتژی پردازی

با ورود به دهه ۲۰۰۰ و اوج‌گیری توجه پژوهشگران به رویکرد استراتژی پردازی، موضوعاتی همچون فرایند استراتژی، استراتژی پردازی، استراتژی به عنوان عمل، گفت‌وگو، تعامل استراتژیک و عمل محوری به تدریج در پژوهش‌ها برجسته شدند. این مفاهیم نشان‌دهنده گذار پژوهش‌های این حوزه از تحلیل‌های بنیادین و نظری به تحلیل‌های کاربردی‌تر مبتنی بر کنش، رویه و بستر اجتماعی-زبان‌شناختی است. اما در سال‌های اخیر، حوزه استراتژی پردازی شاهد ورود مفاهیم و موضوع‌های نوظهور و مرتبط با تحولات فناوری، اجتماعی و زیست‌محیطی بوده است. تکرار مفاهیمی مانند تحول دیجیتال، استراتژی باز، پایداری، تاب‌آوری و مسئولیت اجتماعی در پژوهش‌های بازه ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ با رشد قابل توجهی همراه بوده‌اند. این روند، نشانه‌ای از واکنش و توجه حوزه استراتژی پردازی به مسائل پیچیده و نوظهور در دنیای واقعی است. در مجموع، تحلیل موضوع‌های مورد توجه پژوهشگران نشان می‌دهد که حوزه استراتژی پردازی طی سال‌های گذشته از یک رویکرد نظری مبتنی بر ساختار، به سمت نگاهی پویاتر، تفسیری‌تر و فناورانه‌تر حرکت کرده است. این تحول نه تنها بازتاب‌دهنده تکامل نظری این حوزه است، بلکه گویای انطباق آن با چالش‌ها و دگرگونی‌های نوظهور در دنیای واقعی است.

پاسخ به پرسش پنجم پژوهش، در نقشه موضوعی حوزه استراتژی پردازی، موضوعات محرک، تخصصی، بنیادین و نوظهور کدام‌اند؟

در شکل ۷، نقشه موضوعی حوزه استراتژی پردازی که با استفاده از کلیدواژه‌های نویسنده‌گان و الگوریتم واکترب ترسیم شده، نمایش داده شده است. در مجموع، ۱۰ خوشه موضوعی اصلی شناسایی شده است و در نمودار استراتژیک، برای هر خوشه مهم‌ترین کلیدواژه‌های آن نمایش داده شده است.

شکل ۷. نقشه موضوعی حوزه استراتژی‌پردازی

موضوعات محرک - ربع بالای سمت راست: در نقشه موضوعی حاصل از تحلیل کتاب‌سنجی پژوهش‌های مربوط به حوزه استراتژی‌پردازی، **ربع بالای سمت راست** که به موضوعات محرک اختصاص دارد، شامل آن دسته از مفاهیمی است که از نظر میزان تراکم و مرکزیت در سطوح بالا قرار دارند. این موضوعات نه تنها دارای انسجام درونی و بدنه دانشی نسبتاً تثبیت شده هستند، بلکه در ارتباطات خود با سایر مفاهیم نیز نقش پیشران را ایفا می‌کنند. در این ربع، خوشه دارای دو مفهوم کلیدی استراتژی به عنوان عمل و استراتژی‌پردازی در مرکز ربع محرک قرار دارد؛ این جایگاه نشان‌دهنده بلوغ نظری و نفوذ گسترده این مفاهیم در شکل‌دهی کل حوزه مطالعات استراتژی‌پردازی است. حضور این خوشه در ربع محرک، بنیان معرفت‌شناختی مکتب عمل‌محور در مدیریت استراتژیک را منعکس می‌کند که با تمرکز بر رویه‌ها، گفتارها و کنش‌های انسانی در فرایند استراتژی، رویکردی پویاتر و چندسطحی را نسبت به سنت‌های کلاسیک برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مطرح کرده است. خوشه شامل مفاهیم کارآفرینی و شبکه‌های اجتماعی نیز در همین ربع قرار گرفته است که بیانگر گسترش کاربرد رویکرد استراتژی‌پردازی در زمینه‌های نوآورانه و شبکه‌ای است. در واقع، حضور این مفاهیم به عنوان محرک، بیانگر آن است که پژوهش‌های این حوزه به سمت بررسی نقش فناوری‌های تعاملی، پلتفرم‌های دیجیتال و تعاملات کارآفرینانه در فرایندهای استراتژی‌پردازی حرکت کرده‌اند. از این رو، این ربع را می‌توان نماد همگرایی میان استراتژی‌پردازی، دیجیتالی‌شدن و ارزش‌آفرینی دانست؛ حوزه‌ای که به احتمال زیاد در آینده نیز پیشران اصلی مطالعات استراتژی‌پردازی باقی خواهد ماند.

موضوعات بنیادین - ربع پایین سمت راست: این مفاهیم با وجود داشتن مرکزیت بالا، دارای تراکم پایین هستند. یعنی اگرچه این مفاهیم به شدت با سایر مفاهیم حوزه استراتژی‌پردازی پیوند دارند و در جایگاه هسته مفهومی حوزه قرار دارند، اما توسعه نظری یا کاربردی آنها نسبتاً پراکنده بوده و کمتر به صورت متمرکز و عمیق مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. در نقشه حاضر، مفاهیمی مانند برنامه‌ریزی استراتژیک، تصمیم‌گیری، نوآوری و پایداری در این بخش قرار گرفته‌اند. این موضوعات، مفاهیمی فراگیر در ادبیات مدیریت استراتژیک هستند که در تعامل با جریان استراتژی‌پردازی بازتفسیر شده‌اند. جایگاه آنها در این ربع نشان می‌دهد که اگرچه این مفاهیم برای حوزه استراتژی‌پردازی بنیادی هستند، اما پژوهش‌ها هنوز نتوانسته‌اند آنها را به طور

کامل در چارچوب نظریه عمل محور و رویکرد استراتژی پردازی ادغام کنند. به ویژه، پیوند میان برنامه ریزی استراتژیک و استراتژی پردازی می تواند درک عمیق تری از نسبت میان ساختار و فرایند، یا طراحی و اجرا فراهم آورد. از سوی دیگر، پایداری و نوآوری به عنوان مفاهیم بین رشته ای، در سال های اخیر به یکی از کانون های توجه در مطالعات استراتژی پردازی تبدیل شده اند و در حوزه استراتژی پردازی به عنوان مؤلفه های پیونددهنده با حوزه هایی چون فناوری، مدل های کسب و کار، اکوسیستم های کسب و کار و تحول استراتژیک ایفای نقش می کنند. قرارگیری این دو مفهوم در بخش بنیادین، جایگاه محوری آنها در تبیین و توسعه پژوهش های مرتبط با استراتژی پردازی را به خوبی نمایان می سازد.

موضوعات تخصصی - ربع بالای سمت چپ: این ربع دربرگیرنده مفاهیمی است که از نظر توسعه یافتگی در سطح بالایی قرار دارند اما در ارتباط با سایر موضوعات حوزه استراتژی پردازی، مرکزیت چندانی ندارند. این موضوعات اغلب بیانگر زیرشاخه ها یا شاخه های در حال تکامل از دانش هستند که به صورت تخصصی دنبال شده اند اما هنوز به بخش مرکزی و هسته دانشی حوزه، متصل نشده اند. در نقشه موضوعی، مفاهیمی نظیر بلاک چین^۱، خلق ارزش، مدیریت عملکرد، مدیریت دانش و همکاری در این ربع مشاهده می شوند. این خوشه ها بیانگر گرایش فزاینده پژوهش های استراتژی پردازی به سمت بررسی کاربرد فناوری های نوین و سیستم های داده محور در ارزش آفرینی، هماهنگی سازمانی و مدیریت عملکرد هستند. به ویژه مدیریت دانش و همکاری، مفاهیمی هستند که در صورت اتصال با استراتژی پردازی می توانند درک ما از فرایندهای یادگیری جمعی و کنش متقابل میان کنشگران در خلق و تحقق استراتژی را تعمیق بخشند. قرار گرفتن مفهوم بلاک چین به عنوان نماینده فناوری های نوین دیجیتال در این ربع، بیانگر آن است که اگرچه در سال های اخیر استفاده از فناوری های نوین دیجیتال در فرایندهای استراتژیک، به ویژه در حوزه های تصمیم سازی و مدیریت کلان داده^۲ رشد چشمگیری داشته، اما در حوزه پژوهشی استراتژی پردازی هنوز جایگاه مرکزی و عام نیافته است. می توان انتظار داشت که با توسعه کاربردهای فناوری های نوین دیجیتال در فرایندهای استراتژیک، این مفاهیم به تدریج به ربع های مرکزی نقشه، نزدیک تر شوند.

موضوعات نوظهور - ربع پایین سمت چپ: این ربع به موضوعات نوظهور یا رو به افول اختصاص دارد. این مفاهیم از نظر تراکم و مرکزیت در سطح پایینی قرار دارند. در نقشه حاضر، مفاهیمی مانند استراتژی باز^۳، شمول^۴، نظریه بازی^۵، تعامل استراتژیک^۶، هوش مصنوعی^۷ و استراتژی رقابتی^۸ در این ربع جای گرفته اند. حضور هوش مصنوعی در این ربع، بازتاب دهنده تحول بنیادینی است که فناوری های هوشمند در حال ایجاد در فرایندهای استراتژی پردازی هستند. پژوهش های جدید در حال بررسی نقش فناوری های هوش مصنوعی، یادگیری ماشین و تحلیل کلان داده در پشتیبانی تصمیم گیری استراتژیک، شناسایی الگوهای رقابتی و پیش بینی رفتار کنشگران استراتژیک هستند؛ هرچند هنوز انسجام نظری کافی در این حوزه ایجاد نشده، اما روند روبه رشد پژوهش ها نشان می دهد که ترکیب بینش انسانی و تحلیل ماشینی به زودی به یکی از محورهای اصلی در حوزه استراتژی پردازی تبدیل خواهد شد. از سوی دیگر، ترکیب استراتژی رقابتی، تعامل استراتژیک و نظریه بازی نشان دهنده جهت گیری پژوهشگران به مدل سازی روابط میان کنشگران استراتژیک در میدان رقابت است. این موضوعات با تمرکز بر تعامل، همکاری و تضاد منافع میان کنشگران، می توانند زمینه ساز توسعه چارچوب های تحلیلی جدید برای درک پویایی های استراتژی پردازی در محیط های پیچیده و شبکه ای باشند. در کنار این مفاهیم، استراتژی باز و شمول مفاهیمی هستند که مرزهای سنتی استراتژی را می گشایند و آن را از یک موضوع مدیریتی به موضوعی مشارکتی، شفاف و شبکه ای ارتقا می دهند. این گرایش به سمت باز کردن حداکثری زمینه استراتژی، نشان می دهد که در آینده، فرایندهای استراتژی پردازی بیش از پیش مبتنی بر تعامل جمعی، اشتراک گذاری داده ها و یادگیری اجتماعی خواهند بود. در مجموع، ترکیب این مفاهیم در ربع چهارم نشان می دهد که حوزه استراتژی پردازی در آستانه یک تحول فناورانه قرار دارد. از یک سو، فناوری های هوشمند مانند هوش مصنوعی و تحلیل کلان داده در حال بازتعریف ابزارها و شیوه های تصمیم گیری استراتژیک هستند؛

¹ Blockchain

² Big Data

³ Open Strategy

⁴ Inclusion

⁵ Game Theory

⁶ Strategic Interaction

⁷ Artificial Intelligence

⁸ Competitive Strategy

و از سوی دیگر، رویکردهای مشارکتی مانند استراتژی باز و تعاملات چندسطحی استراتژیک در حال گسترش مرزهای اجتماعی و نهادی استراتژی هستند. به بیان دیگر، این ربع را می‌توان نقطه تلاقی و تعامل انسان و فناوری دانست؛ جایی که استراتژی‌پردازی از سطح سازمانی فراتر می‌رود و به عرصه اکوسیستم‌های هوشمند و شبکه‌های تصمیم‌گیری جمعی وارد می‌شود، مسیری که به احتمال زیاد آینده پژوهش و عمل در این حوزه را شکل خواهد داد.

در یک نگاه کلان، نقشه موضوعی ترسیم شده نشان می‌دهد که پژوهش‌های حوزه استراتژی‌پردازی در مسیر تکامل مفهومی قرار گرفته و حول یک هسته نظری مستحکم با محوریت دو مفهوم استراتژی به‌عنوان عمل و استراتژی‌پردازی متمرکز شده‌اند. این هسته دانشی، کانون مفهومی حوزه را شکل می‌دهد و پیوندی میان جنبه‌های نظری و عملی استراتژی‌پردازی برقرار می‌سازد. در مجاورت این هسته، موضوعاتی مانند برنامه‌ریزی استراتژیک و تصمیم‌گیری قرار دارند که نشان‌دهنده تداوم ارتباط میان رویکردهای سنتی و نوین در فهم فرایند استراتژی است. حضور مفاهیمی همچون نوآوری، پایداری و کارآفرینی در این نقشه، بیانگر تلاش پژوهشگران برای درک چگونگی تبدیل بینش‌های استراتژیک به کنش‌های ارزش‌آفرین در بسترهای پویا، فناورانه و اجتماعی است؛ جایی که همکاری، تعامل و ارزش‌آفرینی جمعی، جایگزین رقابت صرف می‌شود. در مقابل، وجود موضوعاتی چون هوش مصنوعی، همکاری بین‌سازمانی و بلاک‌چین به‌عنوان موضوعات تخصصی و نوظهور، نمایانگر ورود فناوری‌های تحول‌آفرین به گفتمان استراتژی‌پردازی هستند؛ فناوری‌هایی که مرز میان تصمیم‌گیری انسانی و ماشینی را در شکل‌گیری و تحقق استراتژی‌ها، بازتعریف می‌کنند. به‌طور کلی، این نقشه بیانگر گذار تدریجی دانش استراتژی‌پردازی از تمرکز بر فرایندهای درون‌سازمانی به سمت پارادایم‌های بین‌سازمانی، فناورانه و اجتماعی است. بدین ترتیب، پژوهش‌های آتی باید بر ایجاد انسجام بیشتر میان خوشه‌های مفهومی، پیوند میان مضامین فناورانه و اجتماعی، و تبیین نقش اکوسیستم‌ها و کنشگران شبکه‌ای در شکل‌دهی به فرایند استراتژی‌پردازی متمرکز شوند. نقشه حاضر در مجموع تصویری جامع از پویایی‌های نظری این حوزه ارائه می‌دهد و می‌تواند به‌عنوان راهنمایی کاربردی برای جهت‌دهی به پژوهش‌های آینده در مرزهای حوزه استراتژی‌پردازی مورد استفاده قرار گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ترسیم تصویری جامع از وضعیت موجود و روند تحول حوزه استراتژی‌پردازی انجام شده است و با بهره‌گیری از رویکرد کتاب‌سنجی و تحلیل داده‌های پایگاه اسکوپوس در بازه زمانی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۴ میلادی، تلاش شده است که هم جریان‌های اصلی پژوهشی این حوزه شناسایی شود و هم افق‌های نوظهور آن مورد واکاوی قرار گیرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که حوزه استراتژی‌پردازی در سه دهه گذشته از یک جریان نظری نوظهور در دل مکتب استراتژی به‌عنوان عمل به میدانی مستقل و میان‌رشته‌ای تبدیل شده است و اکنون مفاهیم سنتی و نوظهور را در تعامل با یکدیگر به کار می‌گیرد. تحلیل روند انتشار آثار نشان می‌دهد که از دهه ۲۰۰۰ میلادی به بعد، رشد تولید آثار علمی در این حوزه شتاب گرفته است و به‌ویژه پس از سال ۲۰۱۵، تنوع موضوعی و رویکردهای میان‌رشته‌ای به‌طور چشمگیری افزایش یافته است. این شتاب را می‌توان به ورود و گسترش موضوعات جدیدی همچون گشودگی، نوآوری، پایداری و تحول دیجیتال نسبت داد که توانسته‌اند پیوندی میان نظریه استراتژی به‌عنوان عمل و رویکرد استراتژی‌پردازی با تحولات فناورانه، اجتماعی و زیست‌محیطی برقرار کنند.

بررسی پیشینه این حوزه نشان می‌دهد که مفهوم استراتژی‌پردازی، گرچه درون چارچوب نظری استراتژی به‌عنوان عمل شکل گرفته است (Jarzabkowski et al., 2007)، اما از حیث کارکرد و سطح تحلیل، مفهومی متمایز و عملیاتی‌تر است (Bolland, 2020). در حالی که نظریه استراتژی به‌عنوان عمل، چارچوبی نظری برای فهم چگونگی انجام استراتژی در بستر کنش‌های اجتماعی است، استراتژی‌پردازی خود فرایند شکل‌گیری و تحقق استراتژی در میدان واقعی سازمان است (Whittington, 2006)؛ فرایندی که در آن کنشگران، رویه‌ها و ابزارها در تعامل با زمینه‌های سازمانی، به خلق و بازتعریف استراتژی می‌پردازند (Vaara & Whittington, 2012). این تمایز، که علاوه بر آثار کلاسیک (Jarzabkowski et al., 2006, 2003; Johnson et al., 2003; Whittington, 2003; Bolland, 2020)، در آثار جدید (al., 2007; Kohtamäki et al., 2022; Li & Jarzabkowski, 2025) نیز قابل مشاهده است، از مهم‌ترین مبانی نظری برای درک پویایی‌های این حوزه محسوب می‌شود.

تحلیل هم‌رخدادی واژگان نشان می‌دهد که خوشه‌های مفهومی اصلی حوزه استراتژی‌پردازی در سه سطح کلیدی قابل طبقه‌بندی

هستند. نخست، مفاهیم بنیادی و نظری مانند «نظریه استراتژی به عنوان عمل»، «معنا بخشی»، «استراتژی پدیدار شونده» و «عمل محوری» که هسته معرفت شناختی این حوزه را شکل می دهند؛ دوم، مفاهیم تخصصی و اجرایی مانند «نوآوری»، «رهبری استراتژیک»، «اعمال استراتژیک»، «مدل کسب و کار» و «قابلیت های پویا» که بیانگر حرکت حوزه از سطح نظری به کاربردی اند؛ و سوم، مفاهیم نوظهور همچون «تحول دیجیتال»، «پایداری» و «هوش مصنوعی» که بازتاب دهنده ورود چالش های فناورانه و زیست محیطی به گفتمان استراتژی پردازی هستند. این الگو با یافته های مطالعات پیشین (Jarzabkowski et al., 2025; Kohtamäki et al., 2022) هم راستاست و نشان می دهد که دامنه مفهومی این حوزه در حال گذار از تمرکز بر تعاملات انسانی، به سمت درک پدیده های فناورانه و داده محور است. ترکیب کلیدواژه هایی مانند «کنش»، «کنشگران»، «مدل کسب و کار»، «قابلیت های پویا»، «کلان داده» و «اکوسیستم» نشان می دهد که پژوهش های حوزه استراتژی پردازی بیش از پیش در حال آمیختن رویکردهای کلاسیک و نوین هستند و مرزهای نظری این حوزه دائماً در حال بازتعریف است (Jarzabkowski et al., 2022; Panda & Bhardwaj, 2025).

یکی از مهم ترین بینش های حاصل از انجام این پژوهش، از تحلیل روند زمانی کلیدواژه ها به دست آمده است. یافته ها نشان می دهند که تمرکز اولیه پژوهش ها بر مفاهیمی مانند «استراتژی به عنوان عمل»، «قابلیت»، «استراتژی پردازی» و «فرایند استراتژی» به تدریج جای خود را به مباحثی چون «استراتژی باز»، «تحول دیجیتال»، «پایداری»، «هوش مصنوعی» و «تعامل و تکامل استراتژیک» داده است. این جابه جایی نشان دهنده عبور ادبیات استراتژی پردازی از پرسش های صرفاً مفهومی و نظری، به سمت دغدغه های کاربردی تر و بین رشته ای است. چنین تغییراتی به وضوح حکایت از آن دارد که فرایند استراتژی پردازی دیگر محدود به مرزهای سازمانی نیست و در تعامل با محیط های فناورانه، شبکه های بین سازمانی و الزامات اجتماعی و زیست محیطی معنا پیدا می کند.

نگاشت و تحلیل نقشه موضوعی حوزه استراتژی پردازی نیز این تغییر پارادایم را به خوبی تأیید می کند. در ربع موضوعات محرک، دو مفهوم استراتژی پردازی و استراتژی به عنوان عمل در مرکزیت علمی و نظری حوزه قرار گرفته اند؛ این جایگاه مؤید یافته های پژوهش های پیشین است که این مفاهیم را به عنوان چارچوب های پیشران درک استراتژی سازمانی معرفی کرده اند (Jarzabkowski et al., 2022; Prashantham & Healey, 2022; Vaara & Whittington, 2012). در ربع موضوعات بنیادین، حضور مفاهیمی مانند برنامه ریزی استراتژیک و تصمیم گیری نشان می دهد که این حوزه همچنان در پی ایجاد پیوند میان رویکردهای کلاسیک مدیریت استراتژیک و رویکردهای نوین عمل محور است. در ربع موضوعات تخصصی، موضوعاتی مانند بلاک چین و ارزش آفرینی قرار دارند که هنوز جایگاه تثبیت شده ای در بدنه دانش این حوزه ندارند، اما ظرفیت بالایی برای تبدیل شدن به محورهای اصلی پژوهش در سال های آینده دارند. در نهایت، در ربع موضوعات نوظهور، مفاهیمی نظیر هوش مصنوعی، تعامل استراتژیک و استراتژی باز در حال ظهور به عنوان جهت گیری های آینده پژوهش اند و انتظار می رود به زودی به مضامین مرکزی این حوزه تبدیل شوند.

از نظر جغرافیایی و جامعه پژوهشگران، یافته ها حاکی از تمرکز شدید پژوهش ها در کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی است، که با یافته های مرورهای پیشین (Cardoso, 2015; Kohtamäki et al., 2022) هم خوانی دارد. این تمرکز جغرافیایی نه تنها بیانگر بلوغ نظری در محیط های دانشگاهی و پژوهشی غربی است، بلکه شکافی پژوهشی میان بسترهای توسعه یافته و در حال توسعه را آشکار می کند. در این میان، نبود مشارکت کافی توسط پژوهشگران کشورهای در حال توسعه، از جمله در دو قاره آسیا و آفریقا، موجب شده است که رویکرد استراتژی پردازی کمتر در زمینه های فرهنگی و نهادی متفاوت، آزموده شود. بنابراین، گسترش این مطالعات در بسترهای متنوع تر، یکی از نیازهای اساسی برای توسعه نظری و تجربی این حوزه است.

در مقایسه با پیشینه پژوهش، یافته های این پژوهش دو دستاورد پژوهشی کلیدی به همراه دارد. نخست، در حالی که مرورهای نظام مند قبلی عمدتاً بر طبقه بندی نظری پژوهش ها متمرکز بوده اند، این مطالعه با استفاده از تحلیل کتاب سنجی، تصویری داده محور از ساختار و روند تحول مفهومی حوزه استراتژی پردازی ارائه می کند. دوم، نتایج این پژوهش نشان می دهد که تمرکز موضوعی از مفاهیم بنیادین به سمت مضامین میان رشته ای و فناورانه در حال تغییر است؛ تغییری که در مرورهای گذشته کمتر مورد توجه قرار گرفته است. ترکیب یافته های پژوهش به خوبی نشان می دهد که آینده حوزه استراتژی پردازی به شدت با گسترش مرزهای آن به

¹ Emergent strategy

سمت «اکوسیستم‌های کسب‌وکار» گره خورده است. در این سطح، استراتژی‌پردازی به معنای خلق و تحقق استراتژی در چارچوب شبکه‌ای از بازیگران مکمل، سیاست‌گذاران، مصرف‌کنندگان و فناوران است. به بیان دیگر، در حوزه‌هایی مانند تحول دیجیتال، پایداری یا تغییرات اقلیمی، موفقیت استراتژیک تنها در سطح سازمان حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند هم‌افزایی و همکاری میان بازیگران مختلف در زنجیره ارزش و فراتر از آن است. این گذار از رویکردهای درون‌سازمانی به رویکردهای اکوسیستمی، نه تنها چارچوب‌های تحلیلی و نظری را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه مستلزم بازاندیشی در فرایندها، قابلیت‌ها، ابزارها و مهارت‌های مورد نیاز کنشگران استراتژیک است.

از منظر عملی و کاربردی، یافته‌های پژوهش برای مدیران و سیاست‌گذاران نیز آموزنده است. توجه به مفهوم «استراتژی‌پردازی» به جای «استراتژی» به عنوان یک طرح یا برنامه، دیدگاهی پویا و مشارکتی را در مدیریت استراتژیک ترویج می‌دهد؛ دیدگاهی که در آن، استراتژی نه در اتاق‌های هیئت‌مدیره بلکه در بطن کنش‌های روزمره شکل می‌گیرد. مدیران با درک این رویکرد می‌توانند سازوکارهای سازمانی را به گونه‌ای طراحی کنند که فرایند استراتژی‌پردازی به صورت جمعی، بازتابی و یادگیرنده تقویت شود. این تغییر نگرش می‌تواند زمینه‌ساز انعطاف‌پذیری و سازگاری بیشتر سازمان‌ها در محیط‌های پیچیده امروزی باشد.

پژوهش حاضر با ملاحظات نیز مواجه بوده است. نخست، اتکای آن به داده‌های پایگاه اسکوپوس ممکن است باعث شود برخی پژوهش‌های ثبت‌شده در پایگاه‌های دیگر، نادیده گرفته شوند. هرچند این پایگاه از جامع‌ترین منابع علمی در حوزه مدیریت و علوم اجتماعی به شمار می‌آید، اما این امکان وجود دارد که برخی از مستندات نمایه‌نشده در سایر پایگاه‌ها، در این پژوهش بررسی نشده باشند. دوم، تحلیل کتاب‌سنجی ذاتاً وابسته به کمیت و کیفیت داده‌های موجود است و نمی‌تواند تمام ابعاد کیفی و زمینه‌ای پژوهش‌ها را پوشش دهد. سوم، تمرکز این پژوهش بر داده‌های انگلیسی‌زبان ممکن است باعث شود سهم واقعی پژوهش‌های منتشرشده به زبان‌های دیگر، به طور کامل منعکس نشود. موارد فوق می‌توانند مسیرهایی را برای تکمیل و گسترش پژوهش‌ها در آینده فراهم سازند، از جمله استفاده از داده‌های سایر پایگاه‌های استنادی، ترکیب روش‌های کتاب‌سنجی با مرورهای نظام‌مند و تحلیل‌های کیفی عمیق، و بررسی مقایسه‌ای موضوعات در بافت‌های جغرافیایی و فرهنگی متفاوت.

در مجموع، این پژوهش با تحلیلی داده‌محور از ساختار و تحولات حوزه استراتژی‌پردازی، نشان می‌دهد که استراتژی‌پردازی به عنوان فرایندی پویا و همسازکننده، در حال بازتعریف هویت خود در تعامل با تحولات فناورانه، اجتماعی و سازمانی است. از این منظر، پژوهش حاضر نه تنها وضعیت کنونی این حوزه را ترسیم می‌کند، بلکه امکان طراحی مسیرهای آتی پژوهشی را برای پژوهشگران فراهم می‌سازد؛ مسیرهایی که از تلفیق دانش نظری با شواهد تجربی و بسترهای واقعی سازمانی عبور می‌کند و در نهایت، می‌تواند به غنای بیشتر نظری و کاربردی این حوزه از دانش مدیریت استراتژیک، بینجامد.

پیشنهادهای اجرایی پژوهش

- ✓ یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد جهت‌گیری علمی در دو دهه اخیر از تمرکز بر استراتژی به عنوان یک برنامه و خروجی ایستا به سمت استراتژی‌پردازی به عنوان یک فرایند پویا، تعاملی و جمعی حرکت کرده است، توصیه می‌شود مدیران سازمان‌ها نیز نگرش خود را نسبت به مفهوم استراتژی بازتعریف کنند. مدیران باید استراتژی را نه به عنوان مجموعه‌ای از تصمیمات نهایی، بلکه به منزله فرایندی مداوم از گفت‌وگو، یادگیری، تفسیر و عمل جمعی در نظر بگیرند که به آن استراتژی‌پردازی گفته می‌شود.
- ✓ با توجه به اینکه موضوعات تحول دیجیتال و هوش مصنوعی در پژوهش‌های سال‌های اخیر به عنوان موضوعات نوظهور در حوزه استراتژی‌پردازی شناسایی شده‌اند، به مدیران سازمان‌ها توصیه می‌شود با سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های دیجیتال و تقویت سواد داده‌ای در مدیران و کارکنان، زمینه را برای تلفیق فرایند استراتژی‌پردازی با فناوری‌های دیجیتال، فراهم سازند.
- ✓ رشد مضامین پایداری، تغییرات اقلیمی و مسئولیت اجتماعی در پژوهش‌های اخیر، بیانگر آن است که مدیران کسب‌وکار و سیاست‌گذاران باید با در نظر گرفتن موضوعات زیست‌محیطی و اجتماعی، فرایند استراتژی‌پردازی را از سطح درون سازمانی به سطح اکوسیستم‌های کسب‌وکار پایدار، گسترش دهند.
- ✓ با توجه به نقش برجسته مفاهیمی چون نوآوری، همکاری و تعامل استراتژیک در نتایج پژوهش، توصیه می‌شود مدیران با ایجاد شبکه‌های یادگیری و اشتراک دانش میان واحدها و سازمان‌های همکار، فرایند استراتژی‌پردازی را از حالت سازمانی به حالت جمعی و اکوسیستمی سوق دهند.

- ✓ از آنجا که یافته‌ها نشان می‌دهد بخشی از پژوهش‌های اخیر در حوزه استراتژی‌پردازی، بر استراتژی باز و مشارکت ذی‌نفعان تمرکز یافته‌اند، پیشنهاد می‌شود سازمان‌ها با شفاف‌سازی فرایند تصمیم‌سازی استراتژیک و جلب مشارکت همه ذینفعان، از ظرفیت‌های جمعی برای خلق ارزش‌های نو بهره‌مند شوند.
- ✓ با توجه به شناسایی تغییر رویکرد از تحلیل‌های سنتی به سمت رویکردهای فناورانه و تفسیری در استراتژی‌پردازی، پیشنهاد می‌شود نهادهای آموزشی و دانشگاهی در برنامه‌های توسعه مدیران و آموزش‌های مدیریتی، مباحث مرتبط با استراتژی‌پردازی دیجیتال و داده‌محور را در سرفصل‌های خود بگنجانند.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

- ✓ بررسی عمیق‌تر نقش تحول دیجیتال در فرایندهای استراتژی‌پردازی، به‌ویژه در کسب‌وکارهای دیجیتال، و تحلیل چگونگی تأثیر فناوری‌های دیجیتال بر تصمیم‌سازی و تعاملات استراتژیک.
- ✓ طراحی پژوهش‌های تطبیقی برای مقایسه روند تحول استراتژی‌پردازی در کشورهای مختلف با هدف تبیین تفاوت‌های نهادی، فرهنگی و فناورانه در شکل‌گیری این فرایند.
- ✓ انجام پژوهش‌های آمیخته برای ترکیب داده‌های کمی با مصاحبه‌های عمیق از کنشگران استراتژیک به‌منظور درک دقیق‌تر از فرایندهای واقعی استراتژی‌پردازی در سازمان‌ها.
- ✓ گسترش پژوهش‌ها به سطح اکوسیستم‌های کسب‌وکار و طراحی مدل‌هایی برای تبیین نحوه شکل‌گیری فرایند استراتژی‌پردازی در تعامل میان شرکت‌ها، نهادهای سیاست‌گذار و بازیگران فناوری.
- ✓ شناسایی و تبیین قابلیت‌های کلیدی، به‌ویژه قابلیت‌های پویایی که شرط موفقیت در فرایند استراتژی‌پردازی محسوب می‌شوند، با تمرکز بر تعامل میان فناوری، دانش و زمینه سازمانی.
- ✓ انجام مطالعات پیمایشی برای سنجش میزان شناخت، پذیرش و کاربست رویکرد استراتژی‌پردازی در میان مدیران و سیاست‌گذاران سازمانی.

تقدیر و تشکر (Acknowledgments and Funding)

این مقاله برگرفته از بخشی از یافته‌های رساله دکتری آقای مهدی عبدی در رشته مدیریت استراتژیک دانشگاه تهران است که با حمایت مالی شرکت محترم همراه اول، انجام شده است.

تعارض منافع (Conflict of Interest)

نویسندگان اعلام می‌دارند که در خصوص انتشار این مقاله تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی، از جمله سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوء رفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر و همچنین، سیاست مجله در قبال استفاده از هوش مصنوعی از سوی نویسندگان رعایت شده است.

فهرست منابع

- احمدی، ح. و عصاره، ف. (۱۳۹۶). مروری بر کارکردهای تحلیل هم‌واژگانی. *مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۸(۱)، ۱۴۵-۱۲۵. https://nastinfo.nlai.ir/article_1132.html
- بتولی، ز.، ناخدا، م.، فهیمی‌فر، س. و فهیم‌نیا، ف. (۱۳۹۹). ترسیم نقشه موضوعی مقالات حوزه «بازی در کتابخانه‌ها» در اسکوپوس. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۶(۱)، ۴۰-۲۱. <https://doi.org/10.22070/RSCI.2018.642>
- حسینی، ا.، غائبی، ا. و برادر، ر. (۱۴۰۰). کتاب‌سنجی و نگاهت هم‌رخدادی واژگان در حوزه داده‌های پیوندی. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۷(۱)، ۹۱-۱۱۶. <https://doi.org/10.22070/RSCI.2020.4904.1333>
- حیدری، ع. و والی‌پور، ع. (۱۳۹۶). پژوهش‌های مدیریت استراتژیک در ایران: مروری بر آثار انتشاریافته در نشریه‌های علمی - پژوهشی

- داخلی طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳. مدیریت بازرگانی، ۹(۱)، ۸۳-۱۰۲.
<https://doi.org/10.22059/jibm.2017.62319>
- رمضانی، ه.، علیپور حافظی، م.، و مؤمنی، ع. (۱۳۹۳). نقشه‌های علمی: فنون و روش‌ها. *ترویج علم*، ۵(۱)، ۵۳-۸۴.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22519033.1393.5.1.4.1>
- زندى روان، ن.، داورپناه، م.، و فتاحی، ر. ا. (۱۳۹۵). مروری بر رسم نقشه علم و روش‌شناسی آن. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۲(۱)، ۷۶-۵۷.
<https://doi.org/10.22070/rsci.2016.469>
- فهیمی‌فر، س. و مؤمن‌زاده، ا. ح. (۱۴۰۴). گذار از امنیت اطلاعات به هوش مصنوعی: تحلیل روندهای پژوهشی در امنیت سایبری صنعت بانکداری با رویکرد علم‌سنجی. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۱۱(۲)، ۲۹۹-۳۲۶.
<https://doi.org/10.22070/rsci.2025.20186.1790>
- هدایت‌فر، م. و محمدیان، ا. (۱۴۰۳). نگاشت نقشه پژوهشی و تحلیل رخداد هم‌واژگانی زیست‌بوم دیجیتال با رویکرد مدیریتی در پایگاه استنادی وب‌آوساینس. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۱۰(۲)، ۲۳-۴۴.
<https://doi.org/10.22070/rsci.2024.18929.1724>

- Ahmadi, H., & Osareh, F. (2017). Co-word analysis concept, definition and application. *Librarianship and Information Organization Studies*, 28(1), 125-145. https://nastinfo.nlai.ir/article_1132.html [In Persian].
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Baas, J., Schotten, M., Plume, A., Côté, G., & Karimi, R. (2020). Scopus as a curated, high-quality bibliometric data source for academic research in quantitative science studies. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 377-386. https://doi.org/10.1162/qss_a_00019
- Batooli, Z., Nakhoda, M., Fahimifar, S., & Fahimnia, F. (2020). Subject map of "Game in libraries" articles in the Scopus database. *Scientometrics Research Journal*, 6(1), 21-40. <https://doi.org/10.22070/rsci.2018.642> [In Persian].
- Bencherki, N., Sergi, V., Cooren, F., & Vázquez, C. (2021). How strategy comes to matter: Strategizing as the communicative materialization of matters of concern. *Strategic Organization*, 19(4), 608-635. <https://doi.org/10.1177/1476127019890380>
- Bolland, E. J. (2020). *Strategizing: New thinking about strategy, planning, and management*. Emerald Group Publishing. <https://doi.org/10.1108/9781789736977>
- Bromiley, P., & Rau, D. (2014). Towards a practice-based view of strategy. *Strategic Management Journal*, 35(8), 1249-1256. <https://doi.org/10.1002/smj.2238>
- Brown, A. D., & Thompson, E. R. (2013). A narrative approach to strategy-as-practice. *Business History*, 55(7), 1143-1167. <https://doi.org/10.1080/00076791.2013.838031>
- Brown, T., Park, A., & Pitt, L. (2020). A 60-year bibliographic review of the Journal of Advertising Research: Perspectives on trends in authorship, influences, and research impact. *Journal of Advertising Research*, 60(4), 353-360. <https://doi.org/10.2501/JAR-2020-028>
- Burgelman, R. A., Floyd, S. W., Laamanen, T., Mantere, S., Vaara, E., & Whittington, R. (2018). Strategy processes and practices: Dialogues and intersections. *Strategic Management Journal*, 39(3), 531-558. <https://doi.org/10.1002/smj.2741>
- Cardoso, A. L. J. (2015). Analysis of publications about strategy as practice: a mapping of the field by means of bibliometric and sociometric studies. *REBRAE*, 8(2), 118-137. <https://doi.org/10.7213/rebrae.08.002.AO01>
- Chia, R., & Holt, R. (2006). Strategy as practical coping: A Heideggerian perspective. *Organization Studies*, 27(5), 635-655. <https://doi.org/10.1177/0170840606064102>

- Chia, R., & MacKay, B. (2007). Post-processual challenges for the emerging strategy-as-practice perspective :Discovering strategy in the logic of practice. *Human Relations*, 60(1), 217-242. <https://doi.org/10.1177/0018726707075291>
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying ,and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field. *Journal of Informetrics*, 5(1), 146-166. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.10.002>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Fahimifar ,S., & Momenzadeh, A. (2025). From information security to artificial intelligence: A scientometrics analysis of research trends in cybersecurity within the banking industry. *Scientometrics Research Journal*, 11(2), 299-326. <https://doi.org/10.22070/rsci.2025.20186.1790> [In Persian].
- Floyd, S. W., & Lane, P. J. (2000). Strategizing throughout the organization: Managing role conflict in strategic renewal. *Academy of Management Review*, 25(1), 154-177. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/2۰۹۲۶۸>
- Gaviria-Marin, M., Merigó, J. M., & Baier-Fuentes, H. (2019). Knowledge management: A global examination based on bibliometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 194-220. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2۰۱۸.۰۷.۰۰۶>
- Golsorkhi, D., Rouleau, L., Seidl, D., & Vaara, E. (2010). *Cambridge handbook of strategy as practice*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511777882>
- Hallinger, P., & Kovačević, J. (2021). Science mapping the knowledge base in educational leadership and management: A longitudinal bibliometric analysis, 1960 to 2018. *Educational Management Administration & Leadership*, 49(1), 5-30. <https://doi.org/10.1177/1741143219859002>
- Hedayatfar, M., & Mohammadian, A. (2024). Mapping the scientific map and analyzing the co-occurrence of the concept of the digital ecosystem with a management approach on the web of science. *Scientometrics Research Journal*, 10(2), 23-44. <https://doi.org/10.22070/rsci.2024.18929.1724> [In Persian].
- Heidari, A., & Valipour, A. (2017). Strategic management research in Iran: An overview of published works in domestic scientific journals during 2002 to 2015. *Journal of Business Management*, 9(1), 83-102. <https://doi.org/10.22059/jibm.2017.62319> [In Persian].
- Hengst, I. A., Jarzabkowski, P., Hoegl, M., & Muethel, M. (2020). Toward a process theory of making sustainability strategies legitimate in action. *Academy of Management Journal*, 63(1), 246-271. <https://doi.org/10.5465/amj.2016.0960>
- Hoseinzadeh Shahri, M., Khodabandelou, R., & Moshkdanian, F. (2019). A bibliometric analysis of open strategy: a new concept in strategic management. *Interdisciplinary Journal of Management Studies (Formerly known as Iranian Journal of Management Studies)*, 12(3), 363-377. <https://doi.org/10.22059/ijms.2019.240800.672803>
- Hosseini, E., Ghaebi, A., & Baradar, R. (2021). Bibliometrics and mapping of co-words in the field of linked data. *Scientometrics Research Journal*, 7(1), 91-116. <https://doi.org/10.22070/rsci.2020.4904.1333> [In Persian].
- Jarzabkowski, P. (2003). Strategic practices: An activity theory perspective on continuity and change. *Journal of Management Studies*, 40(1), 23-55. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.t01-1-00003>
- Jarzabkowski, P. (2004). Strategy as practice: Recursiveness, adaptation, and practices-in-use. *Organization Studies*, 25(4), 529-560. <https://doi.org/10.1177/0170۸۴۰۶۰۴۰۴۰۶۷۵>
- Jarzabkowski, P. (2005). Strategy as practice: An activity based approach. <https://doi.org/10.4135/9781446215777>
- Jarzabkowski, P. (2008). Shaping strategy as a structuration process. *Academy of Management Journal*, 51(4), 621-650. <https://doi.org/10.5465/amr.2008.33664922>

- Jarzabkowski, P., Balogun, J., & Seidl, D. (2007). Strategizing: The challenges of a practice perspective. *Human Relations*, 60(1), 5-27. <https://doi.org/10.1177/001872670707075> ۷۰۳
- Jarzabkowski, P., Lê, J. K., Seidl, D., & Vaara, E. (2025). Two decades of revolutionizing strategy research: How strategy-as-practice illuminates the complex, dynamic and consequential ways of doing strategy. *Academy of Management Collections*, 4(2), 55-76. <https://doi.org/10.5465/amc.2023.0005>
- Jarzabkowski, P., & Paul Spee, A. (2009). Strategy-as-practice: A review and future directions for the field. *International Journal of Management Reviews*, 11(1), 69-95. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2008.00250.x>
- Jarzabkowski, P., Seidl, D., & Balogun, J. (2022). From germination to propagation: Two decades of Strategy-as-Practice research and potential future directions. *Human Relations*, 75(8), 1533-1559. <https://doi.org/10.1177/00187267221089473>
- Johnson, G., Melin, L., & Whittington, R. (2003). Micro strategy and strategizing: Towards an activity-based view. *Journal of Management Studies*, 40(1), 3-22. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.t01000020201>
- Kaplan, S. (2008). Framing contests: Strategy making under uncertainty. *Organization Science*, 19(5), 729-752. <https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0340>
- Kearney, A., Harrington, D., & Kelliher, F. (2019). Strategizing in the micro firm: A 'strategy as practice' framework. *Industry and Higher Education*, 33(1), 6-17. <https://doi.org/10.1177/0950422218816232>
- Kohtamäki, M., Whittington, R., Vaara, E., & Rabetino, R. (2022). Making connections: Harnessing the diversity of strategy-as-practice research. *International Journal of Management Reviews*, 24(2), 210-232. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12274>
- Li, Q., & Jarzabkowski, P. (2025). Reinstating the radical: Trajectory, debates, and proposals for strategy as practice. *Journal of Business Research*, 187, 115055. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.115055>
- Mintzberg, H., & Waters, J. A. (1985). Of strategies, deliberate and emergent. *Strategic Management Journal*, 6(3), 257-272. <https://doi.org/10.1002/smj.4250060306>
- Nicolini, D. (2009). Zooming in and out: Studying practices by switching theoretical lenses and trailing connections. *Organization Studies*, 30(12), 1391-1418. <https://doi.org/10.1177/0170840609349870>
- Orlikowski, W. J. (1996). Improvising organizational transformation over time: A situated change perspective. *Information Systems Research*, 7(1), 63-92. <https://doi.org/10.1287/isre.7.1.63>
- Panda, D., & Bhardwaj, R. (2025). Towards an understanding of strategy-as-systemic practice (SASP): A system-theoretic view of strategy-as-practice. *International Journal of Organizational Analysis*. <https://doi.org/10.1108/ijoa-01-2025-5133>
- Prahalad, C. K., & Bettis, R. A. (1986). The dominant logic: A new linkage between diversity and performance. *Strategic Management Journal*, 7(6), 485-501. <https://doi.org/10.1002/smj.4250070602>
- Prashantham, S., & Healey, M. P. (2022). Strategy as practice research: Reflections on its rationale, approach, and contributions. 59(8), e1-e17. <https://doi.org/10.1111/joms.12862>
- Ramezani, H., Alipour-Hafezi, M., & Momeni, E. (2014). Scientific maps: Methods and techniques. *Popularization of Science*, 5(1), 53-84. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22519033.1393.5.1.4.1> [In Persian].
- Rodríguez-Soler, R., Uribe-Toril, J., & Valenciano, J. D. P. (2020). Worldwide trends in the scientific production on rural depopulation, a Bibliometric analysis using Bibliometrix R-tool. *Land Use Policy*, 97, 104787. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104787>
- Rossi, E., Perito, B. Z., & Lavarda, R. A. B. (2020). Strategizing in pluralistic contexts: A narrative literature review. *Revista Ibero-Americana de Estratégia*, 19(2), 125-142. <https://doi.org/10.5585/riae.v19i2.16985>

- Rouleau, L. (2013). Strategy-as-practice research at a crossroads. *M@n@gement*, 16(5), 574-592. <https://doi.org/10.3917/mana.165.0574>
- Schau, H. J., Muñoz Jr, A. M., & Arnould, E. J. (2009). How brand community practices create value. *Journal of Marketing*, 73(5), 30-51. <https://doi.org/10.1509/jmkg.73.5.30>
- Seidl, D., Ma, S., & Splitter, V. (2024). What makes activities strategic: Toward a new framework for strategy-as-practice research. *Strategic Management Journal*, 45(12), 2395-2419. <https://doi.org/10.1002/smj.3668>
- Seidl, D., & Whittington, R. (2014). Enlarging the strategy-as-practice research agenda: Towards taller and flatter ontologies. *Organization studies*, 35(10), 1407-1421. <https://doi.org/10.1177/0170840614541886>
- Tang, L., & Zhang, C. A. (2023). Global research on international students' intercultural adaptation in a foreign context: A visualized bibliometric analysis of the scientific landscape. *SAGE Open*, 13(4), 21582440231218849. <https://doi.org/10.1177/21582440231218849>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic management journal*, 18(7), 509-533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7%3C509::AID-SMJ882%3E3.0.CO;2-Z)
- Vaara, E., & Whittington, R. (2012). Strategy-as-practice: Taking social practices seriously. *Academy of Management Annals*, 6(1), 285-336. <https://doi.org/10.5465/19416520.2012.672039>
- Warner, K. S., & Wäger, M. (2019). Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal. *Long Range Planning*, 52(3), 326-349. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2018.12.001>
- Whittington, R. (1996). Strategy as practice. *Long Range Planning*, 29(5), 731-735. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(96\)00068-4](https://doi.org/10.1016/0024-6301(96)00068-4)
- Whittington, R. (2003). The work of strategizing and organizing: For a practice perspective. *Strategic Organization*, 1(1), 117-125. <https://doi.org/10.1177/147612700311006>
- Whittington, R. (2006). Completing the practice turn in strategy research. *Organization Studies*, 27(5), 613-634. <https://doi.org/10.1177/0170840606064101>
- Williamson, O. E. (1991). Strategizing, economizing, and economic organization. *Strategic Management Journal*, 12(S2), 75-94. <https://doi.org/10.1002/smj.4250121007>
- Zahra, S. A., & Covin, J. G. (1995). Contextual influences on the corporate entrepreneurship-performance relationship: A longitudinal analysis. *Journal of business venturing*, 10(1), 43-58. [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(94\)00004-E](https://doi.org/10.1016/0883-9026(94)00004-E)
- Zandi Ravan, N., Davarpanah, M., & Fattahi, R. (2016). Review of science map visualization and its methodology. *Scientometrics Research Journal*, 2(1), 57-76. <https://doi.org/10.22070/rsci.2016.469> [In Persian].
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>